

Рівненський державний гуманітарний університет

Філологічний факультет

Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

**СКЛАДНЕ БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ РЕЧЕННЯ
У НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ
АКАДЕМІКА К. Ф. ШУЛЬЖУКА**

Виконала студентка VI курсу групи У-61

спеціальності 014 Середня освіта

(українська мова та література)

Равліковська Майя Миколаївна

Керівник – канд. філол. наук, доц.

Шульжук Наталія Василівна

Рецензент – докт. філол. наук, проф.

Мединська Наталія Миколаївна

Рівне – 2020

ПЛАН

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВИЙ СТИЛЬ ЯК СКЛАДНИК СТИЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	
1.1. Призначення, головні ознаки та функції наукового стилю, його жанрова своєрідність.....	9
1.2. Особливості здійснення лінгвістичного аналізу науково-навчального тексту.....	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ II. СКЛАДНЕ БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ДОМІНАНТА НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ДИСКУРСУ АКАДЕМІКА К. Ф. ШУЛЬЖУКА	
2.1. Складне багатокompонентне речення як синтаксична одиниця.....	30
2.2. Особливості функціонування СБР у науково-навчальному дискурсі академіка К. Ф. Шульжука.....	35
2.2.1. Монозв'язкові СБР у досліджуваних текстах К. Ф. Шульжука...	36
2.2.2. Полізв'язкові СБР у досліджуваних текстах К. Ф. Шульжука ...	44
Висновки до другого розділу.....	48
РОЗДІЛ III. ДІАЛОГІЧНІСТЬ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ АКАДЕМІКА К. Ф. ШУЛЬЖУКА	
3.1. Поняття про діалогічність та засоби діалогізації науково-навчального тексту.....	52
3.2. Ознаки діалогічності науково-навчальних текстів професора К. Ф. Шульжука.....	58
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Мова – це не тільки відображення реальності, але й своєрідна інтерпретація світу. Спілкуючись, людина створює особливу дійсність, в якій живе сама. Слід зазначити, що мова є знаряддям для пізнання та ключем для комунікації, а також кодом для нації.

Інформація про світ отримується та перетворюється людиною за допомогою мовного каналу, внаслідок чого людина зобов'язана жити «у ланцюгах» комунікації. Ці комунікативні обміни можна назвати віддзеркаленням людських соціальних, духовних та інтелектуальних потреб.

Здобути знання для людини – це певна ціль, а також прерогатива особистої успішності. Ціль стає виконана тоді, коли знання здобуті зусиллями власного мислення, а не тільки завдяки вродженим здібностям.

Мовлення як явище соціальне визначається багатофункціональним. Його функції пов'язані з тією чи іншою сферою людської діяльності. Найважливішими суспільними функціями мови є спілкування, повідомлення та вплив. Для реалізації цих функцій історично склалися і сформувалися окремі різновиди мови, що характеризуються наявністю в кожному з них особливих лексико-фразеологічних та синтаксичних засобів, що використовуються тільки (або переважно тільки) в одному різновиді мови.

Різновидом мови є стиль – суспільно та колективно усвідомлений, визнаний тип мови, який часто використовується у різних ділянках мовної діяльності [18]. Стиль, функції якого використовують в освіті, науці та науково-технічному прогресі, дослідники називають науковим.

Освічена особистість, яка жила в епоху середньовіччя, володіла вміннями вправно писати та логічно мислити, що є запорукою вдалого відтворення обдуманого у розмові та граматично правильного оформлення на письмі. Як зазначає П. Селігей, це було вагомою ознакою високого інтелектуального рівня розвитку та показником стилістичної грамотності мовця [68]. Сьогодні не зруйнувало давніх стереотипів щодо наукового маркування знань людини, а

навпаки підтвердило й удосконалило характеристики випробуваних часом ідеалів. Комунікативна компетенція сучасного мовця залишається беззаперечною умовою високої кваліфікації у професійній сфері. Науковий обов'язок кожного вченого – це не тільки поглиблення знань в обраному напрямі, а й наполегливе підвищення рівня власної мовленнєвої культури.

Професійні знання стають гарантією фахового успіху, авторитету та подальших наукових перспектив особистості. Безперервне та системне удосконалення мовленнєвої компетентності дозволяє впевнено презентувати себе як професійно та потенційно спроможну особистість.

Набуття знань з майбутньої спеціальності неможливе без високого рівня засвоєння наукового дискурсу. Перед здобувачем вищої освіти в Україні стоїть завдання – сформувати «належний рівень володіння українською літературною мовою» [15, с. 176].

Чи здобувачеві освіти, чи фахівцю завжди потрібно працювати з великою кількістю наукової літератури. Щоб якісно її опрацювати літературу користувачу потрібні уміння та навички з усіх типів читання наукових джерел, а також уміння розкодувати і писемне, й усне наукове мовлення [48]. Таку роботу здобувач освіти або ж професіонал має виконувати самостійно, у великих обсягах, з різною метою, за обмежений час, а це викликає у нього інтелектуальний стимул, прозору мотивацію, відповідні знання, сформовані «уміння та розвинені навички організованої розумової праці» [48].

Для кожної особистості, яка прагне набути високого професіоналізму в обраній сфері діяльності, потрібна допомога суб'єкта навчання (вчителя/викладача) та вдало застосовані його прийоми керування навчальною діяльністю учня. Важливою є якість підручників та посібників, а саме їх змістове наповнення, відповідний інформативний рівень та його доступність.

Викладач – це посередник між суб'єктом навчання та науково-навчальним текстом; людина, яка допомагає впорядкувати навчальну діяльність студента. Він ставить перед собою за мету практично допомогти

здобувачам освіти, які володіють українською мовою, опанувати суть роботи з сучасним науковим текстом та активно сприяти перетворенню набутих ними знань в уміння аналітико-синтетичної переробки тексту-оригіналу. Саме це дозволяє сформувати навички для письмового вміння самостійно створювати науковий текст та усно відтворити науковий дискурс, а також надалі розвинути та удосконалити це у фаховій діяльності [16].

Більше того, опрацювавши авторитетне джерело, споживач навчального контенту вступає у нову та цікаву для нього роль – «транслятора» отриманої інформації, тобто автора певного дискурсу. Нам імпонує визначення В. Карасика. Він співвідносить дискурс із текстом, який занурюється у ситуацію комунікації або ж, навпаки, трактує як комунікацію «за допомогою тексту» [25, с. 350]. Дослідник пропонує виділяти різноманітні типи дискурсу: адміністративний, військовий, дипломатичний, політичний, юридичний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, сценічний, масово-інформаційний, художній, педагогічний та науковий.

Здобувачу освіти потрібно досягнути цілісного сприйняття і засвоєння нелегкого матеріалу, тому він намагається чітко опрацьовувати матеріал підручника, посібника, а також монографії. Зауважимо, що науково-навчальний дискурс є вузькоспеціалізованим та інформаційно насиченим. Дослідження особливостей мовної організації наукового стилю – специфічний і трудомісткий для читача чи слухача процес пізнання. Безперечно, у реципієнта виникають труднощі при сприйнятті неелементарної синтаксичної структури обраного для навчання тексту.

Через це перед ученими постала проблема реалізації принципу доступності науково-навчального тексту як різновиду наукового дискурсу. Науковий дискурс у різних аспектах досліджували Н. Арутюнова [2], Л. Безугла [7], А. Габідулліна [9], [10]; О. Гніздечко [15], В. Карасик [26], Семенов О. [72], [73]; С. Шепітько [83] та ін. **Актуальність** нашої розвідки

полягає у тому, що науково-навчальний дискурс академіка К. Ф. Шульжука ще не був предметом спеціального лінгвістичного опису.

Мовознавча школа з проблем синтаксису професора К. Ф. Шульжука відома в Україні й поза її межами. Серед окремих видань – монографія «Складні багатоконпонентні речення в українській мові», навчальний посібник для вчителів і студентів «Складне речення в українській мові», навчальний посібник для студентів «Синтаксис складного речення», підручник для студентів-філологів «Синтаксис української мови». Професор К. Ф. Шульжук – це той викладач-вчений, який за допомогою своєї наукової праці допоміг зреалізувати навчальний потенціал не одному студентові, ставши прикладом дослідника-новатора, а його наукові доробки – ґрунтовна теоретична база для вивчення синтаксису.

Мета магістерської роботи – з’ясувати особливості функціонування складних багатоконпонентних речень у науково-навчальному дискурсі академіка К. Ф. Шульжука, презентованого монографією «Складні багатоконпонентні речення в українській мові» та підручником «Синтаксис української мови».

Поставлена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- опрацювати теоретичну літературу з теми дослідження;
- укласти матеріал джерельної бази й систематизувати його за структурними та семантичними ознаками;
- здійснити лінгвістичний аналіз науково-навчального тексту академіка К. Ф. Шульжука на рівні складного багатоконпонентного речення;
- визначити функційно-стильове призначення складних багатоконпонентних конструкцій у науково-навчальних текстах академіка К. Ф. Шульжука, представлених у монографії «Складні багатоконпонентні речення в українській мові» та підручнику «Синтаксис української мови».

Джерелом досліджуваного матеріалу послугувала картотека складних багатоконпонентних речень, дібраних з тексту монографії К. Шульжука

«Складні багатокомпонентні речення в українській мові» (Київ : Вища шк., 1986. 184 с.) та підручника «Синтаксис української мови» (Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.). Картотека налічує – 300 одиниць.

Об’єкт дослідження – синтаксична організація монографії К. Шульжука «Складні багатокомпонентні речення в українській мові» та підручника «Синтаксис української мови».

Предмет дослідження – особливості функціонування складних багатокомпонентних конструкцій у монографії «Складні багатокомпонентні речення в українській мові» та підручнику «Синтаксис української мови» академіка К. Шульжука.

Теоретичне значення магістерського дослідження полягає у тому, що його результати доповнять інформацію про стилістичний потенціал складних багатокомпонентних речень та їхні функції у науково-навчальних текстах.

Практичне значення роботи пов’язуємо з тим, що її результати можуть бути використані при укладанні матеріалів для спецкурсу «Культура українського наукового мовлення» для здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у тому, що в ній уперше здійснено спробу лінгвістичного аналізу науково-навчальних текстів професора К. Ф. Шульжука на синтаксичному рівні як репрезентанта українського наукового мовлення.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено описовий метод з елементами статистичного та контекстуального аналізу.

Апробація дослідження. Результати магістерської роботи були обговорені на засіданні кафедри стилістики та культури української мови РДГУ (протокол № 18 від 12 грудня 2020 р.). Окремі положення дослідження були виголошені на пленарному засіданні Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Пріоритети філологічної освіти» (18 травня 2020 р., м. Рівне) та XIII Міжнародної науково-практичної

конференції «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (26 травня 2020 р., м. Рівне), а також представлені у статтях: «Особливості синтаксичної організації науково-навчального дискурсу академіка Шульжука» (*Пріоритети філологічної освіти*: зб. наук. пр. студентів, магістрантів філолог. спеціал. ЗВО Рівненщини, уч. відділ. філолог. та мистецтвозн. РМАНУМ, 2019. Вип. 7. С. 123–126), «Парентетичні конструкції у науково-навчальному тексті академіка К. Ф. Шульжука» (*Пріоритети філологічної освіти*: зб. наук. пр. здоб. вищ. осв. магістрантів філолог. спеціал. ЗВО Рівненщини, уч. відділ. філолог. та мистецтвозн. РМАНУМ, 2020. Вип. 8. С. 108–111) та «Вставлені конструкції у науково-навчальному дискурсі академіка К. Ф. Шульжука» (*Наука, освіта, суспільство очима молодих*: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції здоб. вищ. осв. і молод. наук. Рівне, РДГУ. 2020. С. 355–356).

Структура магістерського дослідження відповідає його меті й завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (88 позицій), списку використаних джерел (2 позиції). Загальний обсяг дослідження складає 89 сторінок, з яких 80 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І

НАУКОВИЙ СТИЛЬ ЯК СКЛАДНИК СТИЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1.1. Призначення, головні ознаки та функції наукового стилю, його жанрова своєрідність

Дослідники розглядають комунікацію як «складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, які представлені в мовленнєвій поведінці» [78, с. 56]. Р. Якобсон, досліджуючи це питання, називає елементи стандартної моделі комунікативної ситуації. Вона складається з шести частин-учасників. Адресант та адресат знаходяться в умовах контексту та за допомогою певного коду взаємодіють, здійснюючи контакт. Так відбувається передача повідомлення [88].

Комунікативна ситуація відбувається за певним алгоритмом. Адресант комунікації використовує мовні засоби активного для нього коду (мовленнєвого різновиду), в свою чергу адресат користується мовою (кодом), яку йому надають. Далі встановлюються контактні зв'язки між адресантом та адресатом у межах конкретного контексту. У моделі, яку пропонує Р. Якобсон, контекстом називається суть повідомлення, його інформацію те, що передається ним, унаслідок чого формується наступний та один із головних елементів комунікації – повідомлення.

Важливими є комунікативні ознаки мовлення адресанта-науковця. Ними можемо вважати «змістовність, точність, логічність, правильність, стислість викладу думок, доказовість, коректність та доречність вживання термінів, чистота мови, виразність, спрямованість на особистість» [72, с. 47]. Лексичним запасом науковця зумовлюється багатство мовлення, а це, в свою чергу, залежить від коду – «мовних засобів, сукупності навичок для цілеспрямованого застосування засобів мови» [72, с. 47].

Для адресанта (автора повідомлення) завжди є важливим застосування певних мовних одиниць, їх комбінація відповідно до сфери та мети спілкування, а також виконуваних функцій у конкретному контексті. Автор усної чи письмової думки реалізує свій комунікативний намір у межах певного функційно-стильового різновиду мови, який суттєво впливає на вибір відповідних мовних засобів.

Адресант ставить для себе певну комунікативну мету, із допомогою якої висловлює власні думки і почуття. Цю мету він намагається реалізувати та закарбувати. Для адресанта-науковця важливе «здійснення» своїх бажаних кінцевих точок процесу у письмовому або усному вигляді, тобто у тексті або у дискурсі.

Аналіз літератури з теми дослідження дозволяє зробити висновок про те, що досі не має уніфікованого визначення поняття «текст». Текст – настільки складне явище, що до сих пір учені (і лінгвісти, і логіки, і психологи) не прийшли до єдиного трактування його сутності. У сучасній науці представлено нам пропонує понад три сотні варіантів дефініцій цього терміна. Найбільш вдалим можна вважати таке визначення: текст (з латинської мови *тканина, сплетіння, з'єднання*) – це складний знак і «цілісна одиниця спілкування або ж деяка система смислових елементів, функціонально (тобто для конкретної мети спілкування) об'єднаних в єдину замкнуту ієрархічну комунікативно-пізнавальну структуру загальною концепцією або задумом (комунікативним наміром) суб'єктів спілкування» [5], яка характеризується певною вербальною оформленістю і композиційною побудови.

О. Ахманова текстом називає «мовленнєве утворення, зафіксоване на письмі» [3, с. 470]. Інші мовознавці текстом вважають не лише акт мовлення, а й усталену послідовність вербальних одиниць, «поєднаних мисленнєвими зв'язками, основними властивостями якої є зв'язність та цілісність» [7, с. 171].

«Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за редакцією С. Єрмоленко містить поняття «текст», яке визначається як «зв'язне мовлення,

письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата» [20, с. 182].

О. Селіванова досліджує текст як «цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсалу культури» [63, с. 599–601].

В. Кухаренко, аналізуючи поняття «текст», зазначає, що він «не є хаотичним скупченням одиниць різних мовних рівнів», а утворює систему, у якій усе упорядковано, взаємопов'язано та взаємообумовлено [30, с. 34].

І. Гальперін у поняття «текст» вкладає новий та актуальний зміст. Він вважає, що текст – це мовленнєвий процес, який відтворюється за бажанням адресанта, має завершеність змісту, подається у вигляді «письмового документа», побудований із заголовкового комплексу і ряду особливих одиниць (надфразових єдностей). Усі елементи, які складають текст поєднуються «різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і мають певну цілеспрямованість і прагматичну визначеність» [11, с. 43].

Український мовознавець А. Загнітко виділяє чотири ознаки тексту – цілісність, зв'язність, структурна організованість та завершеність. Враховуючи ці ознаки та психолінгвістичні особливості спілкування, він називає текстом середню одиницю у ланцюжку комунікації, яку можна уявити у вигляді триелементної структури-схеми: автор (адресант) → текст → читач (адресат) [21]. Як проміжний елемент комунікативного акту текст виявляє свою особливість у кодуванні і декодуванні. Щодо мовця (адресанта) текст є зашифрованою величиною, оскільки мовець кодує певну інформацію. Для сприйняття вміщеної у тексті інформації читач повинен її розкодувати.

Подібні погляди українських лінгвістів А. Загнітка, Т. Радзівської, О. Селіванової виникають при розгляді тексту як продукту функціонування мовної системи, який у своїх властивостях вирізняється «подвійною

системністю» [64], в основу якої покладено орієнтацію на мовну норму та на відображення мовної картини світу.

Отже, науковці трактують текст як сукупність групи речень функційно та змістовно об'єднаних, які завдяки значеннево-функціональному взаємозв'язку елементів утворюють «завершену смислову єдність» [65].

Зауважимо, крім поняття «текст», мовознавці сьогодні активно послуговуються поняттям «дискурс», яке Н. Арутюнова витлумачує як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, який взято в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей та у механізмах їх свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це мовлення, занурене в життя» [2, с. 136–137].

Л. Безугла витлумачує це поняття як «мисленнево-комунікативну мовленнєву діяльність, зафіксовану текстом» [7, с. 72]. В. Карасик співвідносить дискурс із текстом, зануреним «у ситуацію спілкування або навпаки – як спілкування за допомогою тексту» [26, с. 350]. Дослідник пропонує виділяти такі типи дискурсу, як дипломатичний, діловий, адміністративний, політичний, юридичний, військовий, релігійний, містичний, медичний, рекламний, масово-інформаційний, спортивний, сценічний, педагогічний та науковий, зауважуючи, що «цей список можна змінити або розширити, оскільки суспільні інститути суттєво відрізняються один від одного та не можуть розглядатися як однорідні явища» [26, с. 355].

Ю. Прохоров розглядає дискурс не як середнє явище між спілкуванням і текстом, а як екстравертивний засіб комунікації, сукупність вербальних форм практики організації і оформлення змісту комунікації. Дослідник витлумачує текст як інтравертний засіб комунікації, а на дискурс – сукупність правил лінгвістичної та екстралінгвістичною організації змісту комунікації представників певної лінгвокультурної спільноти [57, с. 33-34]. У концепції

К. Седова структура дискурсу є відображенням особливостей мовної особистості, в тому числі її компетенції [62, с. 6], дискурс визначається як об'єктивно-суб'єктивна вербально-знакова композиція, яка супроводжує процес соціально-значущої взаємодії людей [62, с. 8]. Підкреслимо, дискурс фіксує в собі взаємодію, співпрацю, діалог.

На нашу думку, найбільш зручною дефініцією може бути визначення з позицій соціолінгвістичного підходу, коли спілкування людей розглядається з позицій їх належності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно тієї чи іншої типової комунікативної ситуації [25, с. 279].

Поділяючи думку В. Карасика, вважаємо доцільним розглядати текст у співвіднесенні з дискурсом. Визначаючи кожен текст як особливу семіотичну сферу, яка пристосовується до умов існування, А. Габідулліна із науковим дискурсом співвідносить таке поняття, як навчально-педагогічний та дидактичний дискурс [10]. Дослідниця розрізняє два типи текстів: дидактичний та навчально-науковий. Останній характеризується такими рисами, як «книжність, емоційна і суб'єктивно-оцінна нейтральність, узагальненість викладу, композиційна чіткість, однозначність, експліцитність, економічність викладу, наслідування стандарту наукового викладу» [9, с. 71]. У сучасних наукових дослідженнях термінологічні сполучення «навчальний дискурс», «педагогічний дискурс» використовуються як синонімічні, а під освітнім дискурсом дослідники розуміють як «різновид спілкування, що відбувається в межах освітнього соціального простору і визначається статусно-рольовими відносинами учасників комунікації» [87, с. 10-11].

Кожен текст належить до певного функційно-стильового різновиду мови – стилю. Усталеного й загальноприйнятого визначення поняття «стиль» у сучасному мовознавстві також не має. Так, В. Виноградов, засновник учення про стиль, вважає стилем «сукупність прийомів вживання, відбору і сполучення засобів мовного спілкування у сфері загальнонародної, загальнонаціональної мови, яка є суспільно усвідомленою і функціонально

зумовленою, внутрішньо об'єднаною» [44, с. 153]. Це дозволяє співвідносити стилістичні одиниці з іншими такими самими способами вираження [44].

Розуміння мови лише як знакової системи чи коду призводить до погляду на стиль як суму мовних одиниць (в яких зібрана інформація), що добираються з ряду синонімічних відповідно до мети, повідомлення і типів спілкування. Це одина і дуже важливий погляд на мову, до якого долучаються й інші, (а саме – антропоцентричний, розумово-діяльний, філософсько-ментальний, національно-культурологічний, когнітивно-прагматичний), що суттєво впливають на стильову диференціацію мови [36].

М. Львов виділяє два підходи долінгвістичного дослідження тексту. Вони відбуваються через визначення соціальних функцій та мети використання текстів (функціональної типології) або через характеристику їх внутрішньої організації (структурної типології) [72]. Учасник комунікації може користуватися способом створення тексту, оскільки для спілкування застосовує певні мовні одиниці, відбирає й поєднує їх відповідно до сфери та мети комунікації, а також функцій, які виконують дібрані мовні засоби у конкретних текстах. Дослідник називає це алгоритмом реалізації функційних стилів будь-якої мови, і української, зокрема. Кожен зі стилів має свої характерні особливості й реалізується у властивих йому різновидах – підстилях та жанрах – видах текстів певного стилю, що різняться насамперед мовним наповненням, метою мовлення, сферою спілкування та іншими екстра- та інтралінгвістичними ознаками. Нині чинні функційні стилі і підстили української мови підкреслюють усі основні суспільні функції мови [8].

Л. Булаховський поняття «стиль» витлумачує як певний інструмент нашої мови, що дає змогу підбирати та у відповідний універсальний спосіб допомагає використовувати обрані мовні засоби для її користувача [5].

У С. Єрмоленко функційний стиль – це «суспільно визначений, колективно усвідомлений, традиційно використовуваний тип мови, характерний для різних ділянок мовної діяльності» [20, с. 494].

Ми ж під стилем розумітимемо історично сформований, суспільно усвідомлений різновид загальнонаціональної літературної мови, який відрізняється принципами відбору та організації мовних засобів і частково самими мовними засобами відповідно до сфер спілкування.

Основою виокремлення семи функційних стилів дослідники (П. Дудик, Л. Мацько) вважають три функції мови: комунікативну (розмовно-побутовий, епістолярний), волюнтативну (художній, публіцистичний, конфесійний), інформативну (офіційно-діловий, науковий) [36].

Розмовний стиль відтворює побутове спілкування людей, їх буденні потреби. Призначенням цього стилю бути «засобом невимушеного спілкування, живого обміну думками, з'ясування побутових стосунків» [44, с. 291].

Епістолярний стиль – передає приватне листування. За допомогою листів ми можемо «поінформувати адресата про щось, викликати в нього певні почуття, які б відповідали емоційному настроєві автора» [44, с. 295].

Художній стиль – мова художньої літератури, яка має різнобічний вплив на думки і почуття людей за допомоги художніх образів. Ознаками художнього стилю є «емоційність, образність та експресивність» [36, с. 344].

Публіцистичний стиль – це мова ЗМІ (газет, часописів, періодичних громадсько-пропагандистських видань). Призначення публіцистичних текстів – «обговорення, відстоювання і пропаганди важливих суспільно-політичних ідей, формування відповідної громадської думки, сприяння суспільному розвитку» [44, с. 270]. Головними ознаками є популяризаторський тон та чіткий виклад, зорієнтований на швидке сприймання та зрозумілість інформації.

Конфесійний стиль – мова релігійної сфери суспільства. Основне призначення допомагати віруючим у спілкуванні з Богом, зберігати і продовжувати культові ритуали, об'єднувати віруючих одним почуттям щиросердної віри в Бога [44, с. 287].

Офіційно-діловий стиль – це регулювання ділових відносин мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, «обслуговування громадянських потреб людей у типових ситуаціях» [44, с. 257].

Науковим стилем дослідники називають відгалуження книжного стилю літературної мови, якому властива підготовленість висловлювання, обізнаність із тематикою та проблематикою (грунтовні знання), монологічність (їй притаманна адресатність), нормативність. Межі використання цього функційно-стильового різновиду (сфера його застосування) охоплюють «наукову галузь, освіту, науково-технічний прогрес суспільства» [36, с. 318]. У межах стилю науковий текст учені розглядають як засіб зберігання, передачі та збагачення спеціальних знань, що обумовлює не лише особливості його змісту й логічного структурування, але й співвіднесеність з науковою картиною світу, з ментальною структурою знань, з певними типами вербалізації таких структур лінгвістичними засобами .

Текст наукового стилю зорієнтований на знаннєве повідомлення, характеризуються доцільністю і раціональністю усіх положень, зосереджений на досягненні дослідницької мети та завдань. Він має раціональний характер, його призначення не в тому, щоб змусити повірити, а в тому, щоб довести, обґрунтувати, розкодувати, адаптувати, аргументувати істину.

На думку І. Кочан, стильові ознаки наукового тексту й особливу мовленнєву системність визначають екстралінгвістичні стилетвірні чинники з-поміж яких виокремлюють такі, як-от: розшукування ідеї, дефініція понять і категорій, втілення концепцій, доведення теорій; аргументація гіпотез, класифікація; роз'яснення явищ, систематизація та узагальнення знань. Зміст наукового стилю виражається через теоретичні відомості та практичні знання про людство, природу і Всесвіт. Метою є повідомлення нового знання про дійсність і доведення його істинності. Комунікативне завдання наукового стилю – передача знань адресатові у переконливій і доступній формі [36, с. 319].

З-поміж доміантних мовних засобів наукового текстотворення І. Кочан визначає такі: абстрактна лексика, символи, велика кількість термінів, схем, таблиць, графіків, зразків-символів; частотність іншомовних слів; наукова фразеологія, цитати, посилання, однозначна загальноновживана лексика, безсуб'єктність, безособовість, відсутність всього того, що вказувало б на особу автора, його уподобання; неелементарність синтаксису [36, с. 325].

Дослідники виділили такі диференційні ознаки тексту наукового стилю, які характерні кожному його підстилю: інформативність, абстрагованість і узагальненість, підкреслена логічність і логізована оцінність, ясність і об'єктивність викладу, однозначність і точність, переконливість і аргументація, аналіз і синтез, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки [36, с. 320].

Інформативність можна трактувати як здатність наукового тексту бути носієм завершеного повідомлення, передавати інформацію. Під абстрагованістю наукового викладу розуміють – абстрактно-узагальнене значення лексичних одиниць. Узагальненість наукового тексту трактують як поняттєву систему існування лексичних елементів (у множинній площині) та однієї або декількох властивостей, спільних для цих елементів. Підкреслена логічність та логізована оцінність наукового стилю виявляються у послідовності, доречності висловлювання, у доказовій та аргументній базі, логічній побудові мовлення, яка зберігає відношення і зв'язки з реальною дійсністю. Наступні риси відповідно визначаються як зрозумілість та зваженість, ефективність викладення досліджуваної проблеми. Однозначність та точність відповідають за визначеність смислового змісту тексту. Переконливість є вартісним фактором обґрунтованості основних положень теми, яку досліджують, а аргументованість є базою доказового складу тексту. Аналіз та синтез, пояснення причинно-наслідкових відношень і врешті-решт висновки є ознаками наукового стилю, які допомагають збудувати його скелет. За допомогою перших аналізуються та синтезуються початкові положення

наукового дослідження, за допомогою причинно-наслідкових відношень будуються зв'язки між твердженнями та аргументами, висновки все узагальнюють та підсумовують.

Тексти наукового стилю не є однорідними, з-поміж них виокремлюють: науково-популярні, науково-навчальні та власне наукові. Сфера використання кожного з підстилів наукового стилю визначає специфіку їх мовної організації.

Власне наукові тексти об'єктивують наукову інформацію та «кінцеві результати аналітико-синтетичної переробки даних» [44, с. 285]. Основною функцією таких текстів є спроможність пояснювати наукову ідею. Основними жанрами власне наукового стилю є монографія, стаття, наукова доповідь, аналітичний звіт. Монографія – це одноосібно написана книга, в якій зібрано, систематизовано й узагальнено матеріал та результати великого наукового дослідження або об'єднано однією темою кілька досліджень [36]. Монографію пишуть, коли зібрано й опрацьовано велику кількість фактичного матеріалу, одержано переконливі висновки, а її автор має свою наукову гіпотезу чи концепцію вирішення значної наукової проблеми. У монографії обов'язково мають бути теоретичні розділи, висновки і наукова література. Стиль наукового викладу – об'єктивований (безсуб'єктивний), логічний, точний і чіткий. Монографія призначена для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти.

У межах власне наукового підстилю можна виділити науково-інформативний з жанрами: реферат, огляд, анотація, резюме – та науково-довідковий (довідники, словники, каталоги).

Тексти науково-навчального підстилю – це твори, що функціонують в навчальній комунікації: тексти підручників, навчальних посібників, тексти лекцій та інші. В умовах університетського навчання студентів, де українська мова кваліфікується, перш за все, як мова освіти, цей клас текстових творів можна визнати основним.

Чимало лінгвістів досліджували науково-навчальний текст у різних аспектах. Лінгвістичну природу тексту вивчали Н. Арутюнова [2], І. Гальперін [11], А. Загнітко [21], І. Кочан [36], Л. Мацько [44], О. Селіванова [63] та ін. Проблеми лінгводидактики висвітлювали В. Мельничайко [43], М. Пентиліук [51], А. Габідулліна [10]. Проблему жанрів наукового-навчального тексту вивчали С. Іванова [19] та Я. Костін [33]. Експресивність та діалогічність наукової мови були предметом наукових пошуків М. Кожина [30], Н. Чепелева [80], І. Синиця [74].

Нам імponує визначення науково-навчальних текстів, запропоноване Т. Кудрявцевою, яка визначає це поняття як «спеціально підібрані тексти загальнонаукового та профільного спрямування і спеціально створенні у цьому стилі тексти-препарати» [38, с. 7].

З-поміж диференційних рис науково-навчальних текстів І. Кочан виокремлює такі: доступність викладу інформації, спрощеність системи доведень, системність викладу матеріалу, спрямована на активізацію мислення учасника комунікації, послідовність уведенням термінологічної лексики [36]. До жанрових різновидів цього підстилю належать підручники та навчальні посібники.

У текстотворенні підручника та навчального посібника є спільне і відмінне. До спільних ознак цих жанрів слід віднести: науковість; об'єктивність викладеного матеріалу; відповідність його навчальній програмі; наступність і перспективність у процесі розгортання навчального курсу; доступність подачі матеріалу, спрямована на активізацію мислення здобувачів освіти; поступове і послідовне введення термінологічної лексики; суворе дотримання норм української літературної мови; культура й естетика мовлення автора.

Підручник подає весь обов'язковий зміст навчального курсу. Автор у навчальному посібнику може розглядати не всі розділи, теми, проблеми, а ті, що, на думку автора, потребують особливої уваги, або подавати матеріал ширше. Посібник може давати, крім основних, додаткові відомості, тому що

він може бути вільнішим, емоційнішим, суб'єктивно-авторським. Часто навчальний посібник є першою спробою підручника і в наступних виданнях переростає в нього. Інформація повинна бути викладена в тексті посібника на достатньому рівні повноти, а мова підручника повинна бути науковою і зрозумілою. Але все ж автори не повинні забувати, для чого, точніше, для кого вони створювали ці тексти. Головна мета навчально-наукового тексту – навчати. Навчальна функція – головна специфічна особливість навчально-наукових текстів.

Одна з найважливіших характеристик науково-навчальних текстів – це функція. На думку багатьох дослідників, функція текстового твору – це відображення комунікативної мети, говоріння. Коли ми читаємо тексти підручників, розуміємо: деякі автори вважають, що їхня головна мета викласти якомога більше інформації. Навіть несуттєві подробиці описуються з максимальною ретельністю і повнотою. Інші адресанти вважають, що потрібно не тільки дуже детально викласти інформацію, а й висловити її якомога більш «науково», тобто «науковою мовою». Часто такий науково-навчальний текст рясніє вузькопрофесійними термінами і термінологічними сполученнями, складними науковими оборотами. Процес читання такого тексту реципієнтом, перетворюється на складний процес декодування.

Здобувачі освіти навчаються, отримуючи від викладача пояснення, інструктажі, аргументи, констатації інформації, тому дослідники поділяють науково-навчальний текст на чотири визначених функціональних класи:

- пояснення (тексти з інформативно-експлікативною функціональною спрямованістю),
- інструкції (з інформативно-розпорядчою спрямованістю),
- докази (з інформативно-аргументативною спрямованістю),
- констатації (з інформативно-констатуючою спрямованістю) [53].

Тексти, що належать до кожного з перерахованих функціональних класів, мають специфічні типи структурної організації. Якщо адресант

підручника нехтує закономірностями побудови текстів, адресату важче його зрозуміти і важче запам'ятати інформацію, яка в цьому тексті представлена.

Створюючи текст, автор повинен послідовно реалізувати комунікативну мету, яку він перед собою поставив. Наші спостереження дозволяють зробити висновок про те, що функційна спрямованість науково-навчальних текстів тісно пов'язана з його темою. Він повинний створити науково-навчальне джерело, в якому власними лінгвістичними засобами викладе наукові твердження та доповнить тими чи іншими дидактичними завданнями.

За сферою застосування науково-навчальні тексти поділяються на науково-технічні й науково-гуманітарні [36]. Наукові тексти технічного змісту суттєво відрізняються від текстів науково-гуманітарного спрямування. Останні мають різновиди: літературознавчі, лінгвістичні, історичні тексти, які характерні певною емоційно-експресивною гнучкістю, мають ширші, порівняно з науково-технічним підстилем, можливості стосовно вживання емоційної категорії взагалі й типів експресивного словотвору зокрема. Найвиразніші ознаки виявляє літературознавство та лінгвістика, які найтісніше пов'язані з мистецтвом, оскільки літературна критика користується і чітко визначеними поняттями, й емоційно-експресивними образами, а мовознавство зазвичай обирає об'єктом дослідження літературний текст. У науково-гуманітарних текстах активно використовують елементи публіцистичного і художнього стилів [44].

Досить часто елементом експресивності виступає синтаксис, але формула наукового викладу не дозволяє кардинально трансформувати стандартну модель речення. Так, своєрідна емоційність, образність наукового стилю педагога В. Сухомлинського допомогла дохідливо, яскраво передавати найскладніші наукові положення.

Науково-навчальні тексти (статті у неспеціальних журналах, лекції для широкого загалу) розраховані для неспеціалістів, містять елементи художнього

мовлення й публіцистики, а отже, емоційно-забарвлену лексику, синоніми, слова у переносному значенні тощо.

Отже, стилем називають історично сформований, суспільно усвідомлений різновид загальнонаціональної літературної мови, який різниться принципами відбору та організації мовних засобів і частково самими мовними засобами відповідно до сфер спілкування.

Основою виокремлення семи функційних стилів вважають три функції мови: комунікативну, яка виокремлює розмовно-побутовий та епістолярний стилі; волюнтативну, яка дозволяє виділити художній, публіцистичний та конфесійний стилі; інформативну, на підставі якої говоримо про офіційно-діловий та науковий стилі.

Призначення наукового функційного стилю – забезпечувати інформаційну сферу та реалізувати наукові положення, інформувати про наукові досягнення. Через свою неоднорідність, цей стиль диференціюють на підстилі (науково-навчальний, науково-популярний, власне науковий), які презентують відповідні жанри. Науково-навчальний текст функціонує у галузі науки, навчання та освіти у різних жанрах.

Тексту науково-навчального стилю, характерні певні особливості, а саме інформативність, абстрагованість, узагальненість, підкреслена логічність, ясність і об'єктивність викладу, однозначність і точність, логізована оцінність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки та діалогічність. Саме ці ознаки і визначають специфіку лінгвістичного аналізу тексту наукового стилю.

1.2. Особливості здійснення лінгвістичного аналізу наукового тексту

Об'єктом лінгвістичного аналізу тексту нашого дослідження став науково-навчальний текст. Сучасній науковій прозі характерна взаємодія термінологічних систем і загальноповсякденної лексики, яка здійснюється через

спеціалізацію і простежується на рівні термінотворення і на рівні композиції, синтаксису, фразеології, наукового викладу [36].

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» лінгвістичний аналіз тексту – це «аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів з метою виявлення його структурносемантичної єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу» [20, с. 151].

Предметом лінгвістичного аналізу тексту є виділення (з певною метою) мовних одиниць різних рівнів (фонетичного, морфемного, словотвірного, лексичного, граматичного та синтаксичного) та з'ясування їхніх функцій і стилістичного призначення в аналізованому тексті.

Наукові тексти репрезентують свою специфіку на граматичному рівні. За допомогою морфологічних та синтаксичних одиниць відбувається об'єктивування власного «Я», усунення особистісно-індивідуальних ознак висловлювання. Цьому слугують різні усталені в науковому стилі мовленнєві засоби вираження, зокрема множинні означено-особові дієслівні форми теперішнього і майбутнього часу, значно рідше трапляється форма дієслова першої особи однини. Наукове мовлення багате на пасивні дієслівні форми теперішнього і минулого часу та безособові на *-но*, *-то*, а також на активні зворотні дієслова теперішнього часу. Поширеною дієслівною формою наукових текстів є інфінітив, який також нівелює суб'єктивність мовлення. Здебільшого це дієслова на означення різних способів дії – загальнорезультативних. Внаслідок співвідношення змісту наукового висловлення і дійсності безвідносно до конкретної особи значна кількість конкретних ознак, дій і станів зазнала процесу абстрагування.

Л. Мацько вважає, що запорукою логічного мовлення є правильне використання мовцями лінгвістичних засобів, які точно передають предмет думання та думку про нього і, що можна «досягти смислової зв'язності

мовлення, уникаючи суперечливості у викладі матеріалу» [44, с. 40]. Граматична повнота висловлювання є виразником упорядкованості мислення. Тому правильне вживання повних складних сполучникових речень, а також вдало підібрані сполучники допомагають розділяти зміст і «чіткіше передати смислові і логічні зв'язки між частинами змісту і речення» [44, с. 321].

Науковці зауважують, що синтаксичні особливості наукового стилю виявляються досить послідовно. Синтаксичний рівень текстів, найбільше відображає зв'язок з мисленням. Особливості синтаксичної організації наукового мовлення зорієнтовані на прагнення до синтаксичної компресії – до стиснення, збільшення обсягу інформації при скороченні обсягу тексту.

Важливими синтаксичними особливостями наукового тексту стали односкладні безособові речення, складні сполучникові речення, наявність однорідних членів, вставних та вставлених конструкцій тощо. Також специфікою синтаксису наукової мови вважають складне речення, наповнене багатьма залежними членами.

Частотними у текстах наукового стилю є синтаксичні конструкції зі словами: *а також; тобто; незважаючи на; отже; звідси випливає; водночас; не можна не помітити; зупинимося на; далі зазначимо, наприклад, порівняй з; перейдемо до* та інші.

Сучасне українське наукове мовлення не використовує еліптичні речення. Наукові тенденції випустили зі сфери вживання речення з пропущеною дієслівною зв'язкою у складеному присудку. Еволюція збагатила науковий стиль синтаксичними структурами зі вставними й уточнювальними словами та реченнями, відокремленими дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами.

Індивідуальні авторські риси у науковому стилі не проголошуються і не відчуються. Індивідуальний науковий стиль особливо відчутний у працях гуманітарного гатунку. Саме у них можна чітко виділити основну особливість комунікації – розчленування висловлювання на дві частини: *тему та рему*.

Основною синтаксичною одиницею, яка реалізує композиційні особливості мови, більшість мовознавців (К. Шульжук, П. Дудик, А. Загнітко, Н. Іваницька, Н. Гуйванюк) вважає речення – «основну мінімальну синтаксичну одиницю, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки» [86, с. 403].

У сучасному синтаксисі розрізняють три аспекти вивчення речення:

- формально-синтаксичний,
- семантико-синтаксичний,
- комунікативний [86].

Такий підхід до вивчення реченнєвих одиниць представлений у працях І. Вихованця, А. Загнітка, К. Шульжука та інших. Формально-синтаксичний аспект передбачає вивчення рівня структури речення, синтаксичних форм його компонентів (членів речення), синтаксичних зв'язків між ними. З-поміж основних понять, якими послуговуються при такому вивченні речення, викремлюють: член речення, синтаксична форма члена речення, форма синтаксичного зв'язку, тип речення за будовою. Суттєвим є розмежування членів речення головних та другорядних, а також будови речення (просто/складне, елементарне/неелементарне).

На семантико-синтаксичному рівні вивчають особливості семантичного наповнення словоформи в реченні й окреслюються закономірності співвідношення форми і змісту в кожному конкретному випадку. Елементарною одиницею цього рівня є синтаксема, тобто елементарна одиниця синтаксичної семантики. Синтаксема – це «мінімальна семантико-синтаксична одиниця, що є компонентом семантичної структури речення» [86, с. 404]. На цьому рівні вивчаються типи речень за семантико-синтаксичним відношенням.

Комунікативний аспект вивчає речення як специфіку вияву співвідношення із ситуативно-актуалізованими завданнями мовлення та реалізації в ньому уже відомого (даного) і нового, заради чого й створюється

речення. Основна одиниця комунікативного рівня – комунікатема (комунікема), що диференціюють на тему та рему.

Важливим є те, що адресанту (автору чи монографії, чи підручника) за допомогою синтаксичних засобів вдається правильно зреалізувати ознаки притаманні науковому тексту.

Таким чином, інформативність тексту наукового стилю подається через синтаксичну організацію наукового тексту, якому характерна тенденція до складних побудов. Саме такі синтаксичні конструкції сприяють передачі складної системи наукових понять, встановленню взаємозв'язку між причиною і наслідком, аргументами, доказами і висновками. Для підвищення рівня інформативності автор послуговується реченнями з однорідними членами і узагальнювальними словами при них. Речення в науковому стилі одноманітні за метою висловлювання – переважно розповідні.

Питальні речення використовуються у наукових текстах з метою активізації уваги адресата. Питально-відносні єдності є засобом створення діалогічності наукового викладу, що крім того, підтримують вставні та вставлені конструкції. Тексти наукового стилю часто ускладнені відокремленими членами речення, що підвищує їх компресію.

Узагальнено-абстрактний характер наукового мовлення спричинений позачасовим планом викладу матеріалу. Це зумовлюють певні типи синтаксичних конструкцій (неозначено- та узагальнено-особові, безособові), в яких дійова особа відсутня або мислиться узагальнено, невизначено (вся увага зосереджена на дії, на його обставини). Неозначено-особові та узагальнено-особові речення використовуються при введенні термінів, виведенні формул, при поясненні матеріалу в зразках.

Для наукового тексту характерне з'ясування причинно-наслідкових відносин між явищами, що виражаються сполучниками сурядності та підрядності.

Вдалою моделлю з-поміж реченнєвих одиниць у текстах наукового стилю є складне багатокomпонентне речення, за допомогою якого установлюють певні відношення між частинами текстів (причиною й результатом, доведенням і висновком).

Засобами зв'язку частин наукового тексту нерідко є вставні слова. Вони вказують на послідовність викладу, ними користуються у науковому мовленні при висловленні припущення.

Науковий виклад характеризується об'єктивністю. Автор повинен визначити стан вивчення проблеми, визначити шляхи її розв'язання. Типова композиційна структура наукових текстів характеризується ієрархічністю, багатомірністю і багаторівневістю: членування на розділи, параграфи, пункти, підпункти. Прямий порядок слів у реченні сприяє підкресленій логічності у послідовності наукового викладу. Логічність як комунікативну ознаку наукового тексту називають «відкритою (однозначною, без підтексту)» [44, с. 256].

Оскільки точність тісно пов'язана з підкресленою логічністю, то на синтаксичному рівні вона виражається конструкціями у вигляді покликань, цитат, прізвищ авторів, власних назв, цифрових даних, які аргументують наукові положення і підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого [36, с. 320].

Отже, синтаксичний рівень наукового тексту допомагає автору реалізувати його комунікативний намір. З-поміж основних ознак текстів наукового стилю за допомогою синтаксичних мовних засобів реалізує більшість з них. Тому інформативність трактується не лише багатством лексичних одиниць, а насичується завдяки розповідним реченням та досить складній побудові синтаксичних конструкцій. Ті ж неелементарні речення реалізують існування у науковому стилі аргументів, тез, доказів, висновків, причин та наслідків. Узагальненість та абстрактність наукового мовлення зумовлюється вживанням неозначено- та узагальнено-особових, безособових

речень. Логічності науковому тексту надають такі синтаксичні елементи як питальні речення, проблемні запитання. Діалогічність наукового стилю реалізує чужа мова у вигляді цитат, вставних і вставлених слів і конструкцій. Звідси впливає те, що від побудови тексту наукового стилю залежить сприйняття інформації та якість її відтворення, а також реалізація однієї з особливих ознак – діалогічності.

Висновки до першого розділу

Текст – сукупність речень функційно та змістовно об'єднаних, які завдяки значеннєво-функціональному взаємозв'язку елементів утворюють завершену смислову єдність. Кожен текст належить до якогось функційного стилю – суспільно та історично визначеного, колективно усвідомленого, традиційно використовованого типу мови та мовлення. Стиль виділяють за трьома функційними ознаками: комунікативна, волюнтативна та інформативна. Ці ознаки відповідно визначають розмовно-побутовий та епістолярний стилі; художній, публіцистичний та конфесійний стилі; офіційно-діловий та науковий стилі.

Науковим стилем дослідники називають відгалуження книжного стилю літературної мови, якому властива підготовленість висловлювання, обізнаність із тематикою та проблематикою (грунтовні знання), монологічність (їй притаманна адресатність), нормативність. Його призначення – забезпечувати інформаційну сферу та реалізувати наукові положення за допомогою типової схеми текстової комунікації «автор – текст – адресат», яка у своїй внутрішній структурі несе відтворення діалогічності наукового мовлення.

Через неоднорідність стилю можна розглядати науковий як текст з різних підстилів, а саме власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний. Кожен з підстилів має індивідуальну жанрову своєрідність. Досліджувані нами жанри монографії та підручника, де систематизовано й узагальнено матеріал та

результати великого наукового дослідження або об'єднано однією темою кілька досліджень, традиційно функціонують у галузі науки, навчання та освіти.

Тексти науково-навчального підстилю – це твори, що використовують в навчальній комунікації: тексти підручників, навчальних посібників, тексти лекцій. Їм властиві ознаки текстів наукового стилю, крім того вони характеризуються й такими ознаками як інформативність, абстрагованість, узагальненість, підкреслена логічність, ясність і об'єктивність викладу, однозначність і точність, логізована оцінність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки та діалогічність.

Синтаксичними маркерами наукового мовлення є ускладнювальні та однорідні компоненти, вставні та вставлені конструкції, порядок слів, чітке актуальне членування, композиційна роздільність. Саме такі синтаксичні елементи допомагають реалізувати ознаки науковості у науково-навчальних текстах.

Отже, специфіка синтаксичної організації в тексті наукового стилю полягає у суворому доборі й структуризації частин синтаксичного цілого. Особливим синтаксичним маркером науково-навчального тексту є складне багатокomпонентне речення, особливості функціонування якого маємо на меті проаналізувати у наукових працях академіка К. Ф. Шульжука.

РОЗДІЛ II

**СКЛАДНЕ БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ РЕЧЕННЯ ЯК
СИНТАКСИЧНА ДОМІНАНТА НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО
ДИСКУРСУ АКАДЕМІКА К. Ф. ШУЛЬЖУКА**

2.1. Складне багатокomпонентне речення як синтаксична одиниця

Складне багатокomпонентне речення у системі українського синтаксису проаналізоване у працях лінгвістів у різних аспектах і класифіковане за різними ознаками (А. Загнітко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько, К. Шульжук).

З формально-синтаксичного погляду складне багатокomпонентне речення (СБР) дослідники розглядають як типову конструкцію з мінімальною кількістю предикативних частин (мінімум три). Однак у мовній дійсності значно ширше, ніж «мінімальні» конструкції, поширені складні речення з багатьма частинами. Тому розгляд цих побудов цілком доцільний, тим більше, що комбінації частин мають свої семантико-структурні закономірності. Ці синтаксичні одиниці визначаються як багатокomпонентні.

Усі СБР об'єднуються одним формальним моментом: вони складаються як мінімум з трьох частин, звідси і термін – багатокomпонентні, багаточленні або ж неелементарні складники. Однак це лише зовнішній бік явища. Безумовно, більш істотні ознаки структурно-граматичні – це характер синтаксичного зв'язку (однотипний чи неоднотипний) між частинами; структурно-семантична однорідність чи неоднорідність; рівень семантичної розчленованості компонентів складної конструкції; загальна структурна схема речення.

Академік К. Ф. Шульжук виокремлює такі ознаки складного багатокomпонентного речення (СБР):

- мінімальне СБР – це конструкція, що складається з трьох предикативних одиниць, які об'єднані як мінімум двома сполучними засобами;
- наявність різних видів зв'язку (супідрядність, послідовна підрядність);
- моделі цих речень поліваріантні, що виявляється, зокрема, в різній кількості предикативних одиниць;
- більшість СБР можна ускладнити новими предикативними одиницями;
- переважна частина цих речень має багатомірну структуру, зовнішній і внутрішній рівні членування;
- семантична структура цих конструкцій складніша, ніж в елементарних складних реченнях, що пов'язане з ієрархічними відношеннями;
- конструктивна роль порядку частин речення, передусім тоді, коли він стабільний [86].

Складні речення, що складаються не менш, ніж з трьох компонентів, розмежовуються характером синтаксичного зв'язку між частинами: речення з однотипним синтаксичним зв'язком називаються монозв'язкові, речення з різнотипними синтаксичними зв'язками – складними синтаксичними полізв'язковими конструкціями [85]. Отже, монозв'язкові СБР бувають складносурядними, складнопідрядними (з послідовною підрядністю та з неоднорідною супідрядністю) та безсполучниковими.

Підрядність у реченні – це синтаксичний зв'язок, який свідчить про підпорядкування однієї предикативної частини іншій. А супідрядність – це такий формально-синтаксичний зв'язок, завдяки якому у складнопідрядному багатокомпонентному реченні підрядні частини підпорядковуються одному головному. Складні багатокомпонентні речення з послідовною підрядністю – конструкції, у яких перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані

головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього.

Складне багатокomпонентне речення з неоднорідною супідрядністю – це така конструкція, у якій кілька підрядних частин, пояснюють одну й ту саму головну частину, але належать до різних слів головної частини або ж до того самого слова, але відповідають на різні питання.

Усі ці реченнєві одиниці відрізняються від елементарних речень кількістю частин. І точно так само, як двочленні складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові речення, вони можуть складатися з частин, пов'язаних причинно-наслідковими відношеннями.

Безсполучниковим зв'язком можуть бути об'єднані різні між собою структурно-сміслові предикативні частини, які також мають можливість існувати окремо. Речення з перелічувальною інтонацією, з однотипними частинами, що не виявляють семантико-структурної взаємозалежності, не без підстави іноді дослідники вважають поєднанням вільно з'єднаних речень, а не складних. Однак такі конструкції все-таки мають семантико-тематичний зв'язок компонентів на основі ситуативного зближення і структурної одноманітності, і саме це допомагає їм злитися в єдине ціле [21].

Монозв'язкове СБР – це відкритий ланцюг абсолютно однотипних предикативних частин. Коли ці частини групуються в складніші компоненти і певним чином протирічать один одному в структурно-семантичному плані, то таке речення називають складним багатокomпонентним полізв'язковим.

Такі складні речення, як правило, розпадаються на дві складові частини, в яких так чи інакше групуються окремі предикативні одиниці за логіко-семантичним принципом, який реалізується шляхом підбору і певної розстановки відповідних зв'язків [85].

З-поміж полізв'язкових багатокomпонентних речень К. Ф. Шульжук відокремлює такі типи: складнопідрядні з однорідною супідрядністю; з

сурядністю і підрядністю; з сурядністю і безсполучниковістю; з підрядністю і безсполучниковістю; з сурядністю, підрядністю та безсполучниковістю [85].

Всі предикативні частини можуть бути однозначеннєвими (тобто мати одне значення) з однаковим відношенням. Вони можуть відноситися до одного і того ж слова головної частини або до всієї головної частини в цілому. Такі конструкції називають СБР з однорідною супідрядністю.

Дуже часто у реченнях комбінуються зв'язки. Їх називають контамінованими. За допомогою таких структур по-різному комбінуються однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність.

Щодо послідовної, або ступеневої, підрядності, то це такі складнопідрядні утворення, в яких при одній основній головній частині виступає дві і більше підрядні, залежність яких від головної будується ланцюжком, тобто перша підрядна частина безпосередньо відноситься до головної, яка є абсолютно незалежною, друга підрядна - до першої підрядної, третя - до другої і так послідовно далі. Причому кожна підрядна частина виступає щодо наступної в ролі головної, а всі підрядні разом становлять своєрідний блок підрядних речень, які перебувають у певній залежності від абсолютно незалежної головної частини. Друга підрядна частина залежить від першої, яка щодо неї є головною. Конструкції з послідовною підрядністю називають іще включенням [85].

Залежно від місця підрядної частини щодо основної головної розрізняють підрядні частини різних ступенів: першого (перша підрядна частина), другого (друга підрядна частина), третього ступенів та інших.

Також поширеними полівз'язковими конструкціями є ті, до складу яких входить кілька предикативних частин з різними типами зв'язку: одні частини таких речень з'єднуються сполучниками сурядності, інші сполучниками підрядності та сполучними словами, ще інші – взагалі безсполучниково. Серед таких синтаксичних конструкцій можна виокремити кілька типів:

1) із сурядністю та підрядністю:

- 2) із сурядністю й безсполучниковим зв'язком;
- 3) з підрядністю та безсполучниковим зв'язком;
- 4) із сурядністю, підрядністю та безсполучниковим зв'язком.

Серед складних багатокомпонентних речення зі сурядністю і підрядністю виокремлюються три різновиди: а) дві чи кілька сурядних частин поширюються однією спільною підрядною частиною; б) лише одна з двох чи кількох сурядних частин має при собі підрядні частини; в) кожна з двох або кількох сурядних частин має при собі підрядні частини.

К. Ф. Шульжук виокремлює такі типи СБР за ознакою монозв'язковості та полізв'язковості: багатокомпонентні складносурядні речення; багатокомпонентні складнопідрядні речення; складні багатокомпонентні речення із сурядним і підрядним зв'язками; багатокомпонентні складні безсполучникові речення з однорідними частинами; багатокомпонентні складні безсполучникові речення з неоднорідними частинами; багатокомпонентні складні безсполучникові речення з однорідними і неоднорідними частинами; складні багатокомпонентні речення із сурядністю і безсполучниковістю; складні багатокомпонентні речення з підрядністю і безсполучниковістю; складні багатокомпонентні речення із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю [85].

Отже, досить важливу роль у системі синтаксису відіграють складні багатокомпонентні речення. СБР – це речення, що складаються як мінімум з трьох компонентів. Науковці виділяють кілька ознак, за якими можна визначити багатокомпонентні конструкції, з-поміж яких: наявність багатьох (трьох і більше) предикативних частин; наявність у їхньому складі мінімум двох сполучників (для сполучникових речень); специфіка порядку розміщення частин для різних типів.

Складні багатокомпонентні речення поділяються на монозв'язкові (складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові) та полізв'язкові (з різними видами зв'язку: СБР із сурядним і підрядним зв'язками; СБР із

сурядністю і безсполучниковістю; СБР з підрядністю і безсполучниковістю; СБР із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю). Саме такі види СБР стали об'єктом аналізу у досліджуваних працях К. Ф. Шульжука.

2.2. Особливості функціонування СБР у науково-навчальному дискурсі академіка К. Шульжука

СБР функціонують у різних жанрах наукової прози. Пояснюємо це насамперед особливостями семантики структурної схеми зазначених речень: мовна реалізація довкілля; відбиття у типовому значенні СБР, яке нерозривне з мисленнєвою діяльністю, що формує зв'язок між об'єктом і суб'єктом навколишньої дійсності.

Науково-навчальний текст як результат втілення задуму автора постає перед читачем об'єктивно знебарвленим предметом інформаційного образного відтворення об'єктивного світу. Незвичні комбінації мовних одиниць стимулюють і оновлюють уже наявні у читача-реципієнта знання, і накопичують інші, нові.

Специфіку синтаксичної організації наукового тексту академіка К. Шульжука слід пов'язувати із конструкціями двох типів: ті, що презентують суто науковий виклад ученого, який представлений текстом досліджуваних праць, та ті, які ілюструють виклад теоретичних положень.

Тенденція вивчення речення у трьох аспектах дозволяє розгорнути структуру нашого дослідження наступним чином. У науково-навчальному дискурсі – текстах підручника «Синтаксис української мови» та монографії «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» поєднується певна кількість простих та складних речень. Ми відібрали серед них 300 синтаксичних одиниць, які аналізували. Академік К. Ф. Шульжук надає перевагу складним реченням, тому що вони мають інформативно повний,

логічний та послідовний зміст, доступно передають причинно-наслідковий зв'язок, реалізують аналітичні аргументи та допомагають правильно оформити висновки. Щодо простих речень, то їхня особливість полягає в тому, що вони найчастіше дуже поширені та ускладнені відокремленими конструкціями.

Складна структура СБР має стійкі схеми будови, які є результатом історичного розвитку синтаксичної системи української мови. СБР виділяємо на фоні освітнього дискурсу, яким є тексти підручника «Синтаксис української мови» та монографії «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» К. Ф. Шульжука.

Зокрема, монозв'язкові СБР у досліджуваних текстах К. Ф. Шульжука становлять 45%. Отже, переважають полізв'язкові СБР – 55%. Вони представлені підрядністю та сурядністю (25%), підрядністю та безсполучниковістю (15%), із сурядністю та безсполучниковістю (10%). Чисельну групу складних багатокomпонентних конструкцій становлять речення з сурядністю, підрядністю та безсполучниковістю (50%). Вище сказане доведемо у наступних підрозділах магістерського дослідження.

2.2.1. Монозв'язкові СБР у досліджуваних текстах К. Ф. Шульжука

Спочатку ми виокремили та погрупували монозв'язкові складносурядні багатокomпонентні речення, які складаються із трьох предикативних частин. У сучасній українській мові їх здебільшого розглядають разом з елементарними складносурядними реченнями. Однак вони мають структурно-семантичні ознаки, не властиві реченням мінімальної будови.

Багатокomпонентні структури, частини яких поєднуються сурядними сполучниками, можуть утворювати не одне складне речення, а сполучення речень, кожне з яких окремо виконує комунікативну функцію. У таких

об'єднаннях речень переважно функціонують однакові сполучники, передусім єднальні (приєднувальні) та протиставні («*Частини складнопідрядних речень синтаксично нерівноправні і синтаксично незалежна частина є головною, а синтаксично залежна — підрядною*» (2, с.251); «*У сполучникових складних конструкціях наявна повна симетрія між формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною структурами, проте загальна типологія здійснюється на основі складного речення і поділяється на формально-синтаксичній основі (виділення складносурядних і складнопідрядних речень), а семантико-синтаксична структура репрезентована конкретними видами складносурядних і складнопідрядних речень, реалізована обома семантичними рівнями*» (1, с. 226); «*Більшість учених обмежується мінімальними (трикомпонентними) конструкціями, але такі конструкції не охоплюють різновидів тієї самої моделі і це стосується різновидів усіх центральних моделей складних багатоконпонентних речень (з однорідною супідрядністю, неоднорідною супідрядністю, послідовною супідрядністю, складних речень із сурядністю та підрядністю)*» (1, с.127); «*Проте в одних випадках у таких реченнях з різночленною супідрядністю можна замінити дієслівні присудки на близькі за значенням слова, а вони не порушуватимуть семантики речень і такий процес дозволяє розглядати цю групу речень як різновид неоднорідної різночленної супідрядності*» (2, с. 84)), але вони не є поширеними. У першому з наведених речень предикативні частини поєднуються єднальним сполучником *і* та протиставним *а*, у другому – сполучниками *проте*, *а* та *і*; у третьому в ролі протиставного виступає сполучник *але* та єднального – сполучник *і*, у четвертому – традиційне значення *проте*, *а* та *і*. Не випадково сурядний зв'язок усе частіше трактують як міжреченневий, текстуальний. У таких структурах наявне своєрідне «нанизування» [85] речень, єднальні сполучники набувають приєднувального характеру, а протиставні стають протирічними.

У досліджуваних текстах монов'язкові багатокomпонентні складносурядні речення становлять 30%. Використані є СБР ті, у яких предикативні частини поєднуються в одне ціле за допомогою єднальних, зокрема приєднувальних, і протиставних сполучників.

Складносурядні багатокomпонентні речення характеризуються тим, що дають змогу зображувати всю багатоманітність явищ дійсності, їх комплексний характер і взаємопов'язаність, виражаючи гаму модальних відтінків. Тому складносурядні речення кількісно переважають у тих стилях літературної мови, де на перше місце висувається опис. У науковому стилі ці речення використовуються найчастіше тоді, коли є необхідність передати повідомлення, частини якого лежать у тій самій смисловій площині. Проте порівняно з складнопідрядними реченнями, складносурядні конструкції у науковому стилі посідають менш помітне місце.

Є у працях К. Ф. Шульжука СБР із сурядністю, які складаються з чотирьох предикативних частин: *«Стосовно передбачуваності/непередбачуваності, обов'язковості/необов'язковості першорядна роль належить категоріальним властивостям опорного слова, це і належність до певної частини мови, і наявність відповідних граматичних категорій, і належність до відповідної лексико-семантичної групи слів»* (1, с. 152).

Загалом у логізованому, інтелектуальному мовленні використовуються не ті структури, які відбивають готовий стан речей, а ті, в яких більше елементів інтерпретації дійсності. Тому серед сурядних вибираються єднальні і протиставні конструкції, які передають собою наслідкову семантику.

Складні багатокomпонентні конструкції з сурядним видом зв'язку у досліджуваних науково-навчальних текстах порівняно рідкісні, тому що не виражають усього різноманіття причинно-наслідкових, умовних, тимчасових і інших відношень, що виникають між предикативними одиницями.

Отож, і у роботах К. Ф. Шульжука звернення до складносурядних СБР виправдовує очікування академіка лише при описі чи накопичені деяких фактів, спостережень, констатації результатів досліджень, а точніше їхньому переліченні. Інших функцій у досліджуваних наукових текстах ці речення не виконують.

СБР в аналізованих текстах найбільше представлені підрядністю – 65% (*«В аналізованих структурах у розширеній функції може виступати підрядне другого ступеня, що залежить від двох головних, які у відношенні до абсолютно незалежної головної частини є однорідними супідрядними»* (1, с. 168); *«Дискусійним у мовознавстві є питання про конструкції, в яких підрядні пояснюють лексично однаково виражені члени речення, кожен з яких конкретизується окремим підрядним»* (2, с. 123); *«Це стосується і конструкцій, у яких однорідними виступають члени речення, виражені іменниками і займенниками, внаслідок чого підрядні можуть бути різновидовими чи належати до різних груп речень одного виду»* (2, с. 35)).

У наведених, як і в будь-яких трикомпонентних, структурах подвійну природу мають підрядні речення першого ступеня. Регулярними є конструкції з двоступеневою і тріступеневою підрядністю. Речення з чотириступеневою послідовною підрядністю (п'ятикомпонентні) функціонують порівняно нечасто. У дібраних реченнєвих одиницях таких прикладів не виявлено. Це пов'язане з тим, що «багаторазове включення підпорядкованих речень... вимагає все більшої і більшої складної переробки інформації. Для розшифрування цієї конструкції необхідно загальмувати передчасне судження і об'єднати елементи, що далеко перебувають один від одного» [85, с. 313].

Найуживанішою монозв'язковою багатоконпонентною складнопідрядною одиницею є речення з послідовною підрядністю (40%)

(«Вона (Г. Гаврилова) вважає, **що** речення з неоднорідною супідрядністю неможливо конструювати на базі головної частини, **яка** здатна підпорядковувати підрядне тільки одного семантико-граматичного типу» (2, с. 167); «Конструкції, **у яких** різночленні неоднорідні супідрядні стосуються однорідних членів головної частини, охоплюють переважно одновидові підрядні присустановивно-означальні і з'ясувальні речення; **при цьому** види підрядних прогноуються першим однорідним членом і можуть відноситись до таких членів речення» (1, с. 170)).

Важливою ознакою, яка вирізняє конструкції з послідовною підрядністю, є характер синтаксичного зв'язку між підрядними компонентами і особливості поділу їх на рівні членування. У цих реченнях кожен підрядний компонент, крім останнього, є одночасно і головним, і підрядним, оскільки має два вектори синтаксичної залежності, спрямовані від головної частини і від залежної від неї підрядної. У мінімальній, трикомпонентній, конструкції наявні два організуючі центри: абсолютно незалежне головне речення і підрядне першого ступеня підпорядкування, що поєднує в собі одночасно ознаки і підрядного, і головного речення.

Складнопідрядні СБР у досліджуваних текстах переважають кількісно над складносурядними і характеризуються досить високим ступенем стандартизації (склад службових слів обмежений, кількість типів речень уніфікована і закріплена за певними текстовими ситуаціями). Так, причиново-наслідкові зв'язки здійснюються конструкціями зі сполучниками *що, оскільки, бо, то, до того ж* (Підтвердженням цього є й те, **що** ці конструкції нерідко подають як ілюстративний матеріал до різних типів елементарних складносурядних і складнопідрядних речень, **оскільки** береться до уваги лише зовнішній, логіко-синтаксичний, рівень членування цих

конструкцій» (1, с. 234); «Важливу роль у головній частині відіграють опорні слова, **бо** багато іменників вимагають у ролі опорних слів підрядних частин, **оскільки** такі іменники надто загальні й вимагають конкретизації, **то** їх називають синсемантичні (що потребують доповнення)» (2, с. 38); «У конструкціях з різночленною супідрядністю такі перестановки здебільшого неможливі, **оскільки** позиції підрядних зумовлені різними словами головної частини, **то** у двох інших різновидах цієї моделі (з причленною (прискладною) і комбінованою супідрядністю) можливі перестановки компонентів зі зміною моделі» (2, с.158); «Такі речення майже завжди трикомпонентні, **оскільки** двох прискладних підрядних цілком достатньо для вираження необхідного змісту; **до того ж** тут діють і структурні обмеження» (2, с. 97)). Семантико-синтаксичні відношення у цих реченнях ієрархічні; провідними є відношення, що виражаються підрядними першого ступеня.

Поширеними з-поміж складнопідрядних багатоконпонентних конструкцій у досліджуваних текстах виявились речення з означальною предикативною частиною (47%), з'єднані сполучником *який* у відповідній відмінковій формі: «В аналізованих структурах у розширеній функції може виступати підрядне другого ступеня, **яке** залежить від двох головних, **які** у відношенні до абсолютно незалежної головної частини є однорідними супідрядними» (1, с. 168); «Це стосується і конструкцій, у **яких** однорідними виступають члени речення, виражені іменниками і займенниками, у **яких** підрядні можуть бути різновидовими чи належати до різних груп речень одного виду» (2, с. 128)).

У текстах праць академіка Шульжука легко віднайти конструкції з послідовною підрядністю ((«Цей чинник не є серйозним обмеженням при використанні конструкцій з неоднорідною супідрядністю, **оскільки** він «спрацьовує» лише в односкладних номінативних реченнях, головний член **яких** одновалентний і може поширюватись за допомогою тільки підрядних

означальних речень, у яких у переважній більшості інших типів односкладних речень головний член є полівалентним, бо в ньому є кілька сем, здатних реалізуватись одночасно» (1, с.199); «Мінімальними складними багатокомпонентними реченнями є конструкції, що складаються з трьох предикативних одиниць, для зв'язку яких необхідні мінімум два сполучні засоби (сполучники чи сполучні слова), через те що у них наявні різні види підрядного зв'язку (супідрядність, послідовна підрядність), які відсутні в елементарному складному реченні; через те що усі моделі цих речень поліваріантні, що виявляється, зокрема, в різній кількості предикативних одиниць; через те що більшість їх можна ускладнити новими предикативними одиницями; через те що переважна частина цих речень має багатомірну структуру, зовнішній і внутрішній рівні членування, тому семантична структура цих конструкцій складніша, ніж в елементарних складних реченнях, які пов'язане з ієрархічними відношеннями» (1, с.156)).

У вище наведених прикладах спостерігаємо «перелік», що об'єднується не тільки композиційно, а й структурно – за допомогою підрядних сполучників. Розрізнені явища навколишнього світу передані автором засобами СБР як єдине бачення. За рахунок цього СБР може поповнюватись більшою кількістю предикативних компонентів, проте залишатись зрозумілим для реципієнта. У досліджуваних наукових текстах часто використані складнопідрядні багатокомпонентні реченням, які чітко виражають причиново-наслідкові відношення. А саме ці типи підрядних речень, які містять відносні слова, бо вони уточнюють стосунки між частинами складного цілого.

За однорідної супідрядності підрядні частини, відносячись до тієї самої головної частини, є однорідними. Пояснюючи всю головну частину або якийсь із її членів, вони однакові за своїм значенням, відповідають на те саме питання і, створюючи разом своєрідний блок, перебувають між собою в приєднувально-перелічувальних (зрідка в розділово-перелічувальних) відношеннях: «Структурна схема речення — це синтаксичний зразок, що має

свою формальну організацію, за яким може бути побудоване речення, за яким з урахуванням синтаксичних зв'язків виділяють компоненти, що є важливим при визначенні типів речень» (1, с.54); «У вітчизняному мовознавстві переважає тлумачення парадигми речення у вузькому значенні — як системи його форм, що протиставляються за граматичним значенням, що беруться за основу граматичні значення модальності та синтаксичного часу; що реалізують загальне граматичне значення речення — предикативність» (2, с.36).

Звичайно підрядні частини однорідних супідрядних речень приєднуються до головної за допомогою однакових сполучних засобів. У першому з наведених прикладів дві однорідні підрядні частини приєднуються до головної за допомогою сполучного слова *за яким* і *що* (у значенні *який*), у другому – *що*, у третьому засобом їх приєднання є сполучне слово *в(з) яких*. Відносяться до різних слів у ній або до того самого слова, але відповідають на різні питання. Однорідність підрядних частин у супідрядних складних реченнях нерідко веде до пропуску другого чи взагалі наступного зі сполучників підрядності.

Натрапляємо у досліджуваних текстах і на безсполучникові складні багатокомпонентні речення – 10% («Уже О. Пешковський інфінітивними називав речення головним членом у них є незалежний інфінітив, далі О. Шахматов розглядав ці речення ширше: виділяв інфінітивні безпідметові речення та інфінітивно-дієслівні, безособові речення» (1, с. 124); «Тим більше, не завжди можна говорити про речення «від крапки до крапки»: та сама конструкція може оформлюватись у вигляді кількох речень, у тому самому відрізьку «від крапки до крапки» може функціонувати ряд цілком самостійних речень» (2, с. 7)).

Найчіткіша скоординованість і семантична однотипність виявляється у конструкціях, що вказують на одночасність дій, явищ. Присудки (головні члени) предикативних частин у таких реченнях мають одну й ту

саму синтаксичну категорію часу; прості дієслівні присудки, допоміжні дієслова та дієслівні зв'язки у складених присудках виражаються однаковими видо-часовими формами. Інтонація в таких реченнях перелічувальна, з паузами після кожної частини. Порядок розташування частин вільний.

Безсполучникове СБР у текстах академіка К. Ф. Шульжука вжите у досить малій кількості. Безсполучникові складні багатокомпонентні речення досить неоднорідні за своєю структурою. Вони характеризуються багатством і різноманітністю семантичних відношень між предикативними частинами. Особливість безсполучникових складних речень полягає в тому, що структурно-семантична цілісність утворюється інтонацією та змістовою взаємозалежністю частин, а також співвідношенням видо-часових і модальних форм присудків.

Отже, найпоширенішим різновидом із монозв'язкових СБР у досліджуваному тексті є складнопідрядні речення (60%). З-поміж них частотні з послідовною підрядністю – 40%, в яких першою стоїть основна головна частина, а далі послідовно розміщуються підрядні. Саме такий вид СБР допомагає автору реалізувати причино-наслідкові відношення.

Меншою мірою використані складносурядні та безсполучникові СБР, відповідно 30% і 10%. Вони виконують роль трансляторів при описі чи накопичені деяких фактів, спостереженнях, констатації результатів досліджень, а точніше їхньому переліченні.

Функцією монозв'язкових складних багатокомпонентних речень у науковому тексті є реалізація законів логіки та адекватна інформаційна мисленнева подача. Також це сприяє адекватному науковому викладу та функціонуванню всіх ознак наукового мовлення.

2.2.2. Полізв'язкові СБР у досліджуваних текстах К. Ф. Шульжука

Складними багатоконпонентними реченнями з полізв'язковими відношеннями є конструкції, в яких одночасно наявні кілька семантично різних зв'язків. У науково-навчальних текстах К. Ф. Шульжука чимало (55%) складних багатоконпонентних конструкцій з кількома видами зв'язку, з-поміж яких найчастотнішими виявилися поєднання у реченнях сурядного, підрядного і безсполучникового (50%), сурядного і підрядного (25%) та підрядного і безсполучникового (15%) зв'язку.

СБР із сурядністю і безсполучниковістю менш поширені у наукових текстах академіка К. Ф. Шульжука (10%). З погляду змістового і структурного вони співвідносні із складносурядними реченнями, їх легко трансформувати в сполучникові складносурядні речення. Ці конструкції часто становлять теоретично не замкнений ряд предикативних одиниць, у зв'язку з чим не поділяються на рівні членування: *«У першому реченні «зовнішнім» підрядним виступає часове, «внутрішнім» – підрядне означальне; у другому «зовнішнім» – підрядне допустове, а «внутрішнім» – підрядне з'ясувальне»* (2, с. 85); *«Контаміновані ускладнені складнопідрядні речення, як свідчать наші дані, порівняно з розглянутими вище моделями складних багатоконпонентних речень виявляють більшу стабільність при перекладі: здебільшого кількість компонентів залишається незміною і ніякої трансформації не відбувається»* (1, с. 166).

Складні багатоконпонентні конструкції з підрядністю та безсполучниковістю (15%) мають ведучою у зв'язках здебільшого безсполучниковість. Залежно від характеру безсполучниковості виокремлюють три різновиди конструкцій: з підрядністю і однорідною безсполучниковістю; з підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю; з підрядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю. Приклади

поєднання безсполучникового і підрядного зв'язку: «Рідше п'ятикомпонентні конструкції мають іншу будову: від головної частини залежить три неоднорідні супідрядні речення, біля одного з **яких** може бути залежне підрядне, здебільшого прислівне, **що** утворює ланку послідовної підрядності» (2, с. 93–94); «Елементарність/неелементарність пов'язана з відкритістю/закритістю структури складного речення: відкритість структури передбачає розгортання елементарного речення в неелементарне, допускає доповнення речення мінімальної структури новими предикативними одиницями; закритість структури здебільшого властива елементарним реченням, **що** не можуть бути розгорнуті в багатокомпонентні зі збереженням тих самих семантичних відношень, **які** наявні в елементарних структурах» (2, с. 136); «Конструкції з послідовною підрядністю є найпоширенішою моделлю серед складнопідрядних багатокомпонентних речень, специфічною щодо своєї будови: від абсолютно незалежного головного речення безпосередньо залежить тільки одне підрядне (першого ступеня), **яке** в свою чергу є головним до підрядного другого ступеня і т. д.» (1, с. 115); «Конструкції з послідовною підрядністю завжди мають чітко визначену кількість рівнів членування: у трикомпонентних — два, у чотирикомпонентних — три, у п'ятикомпонентних — чотири і т. д., **тобто** кількість рівнів членування завжди на одиницю менша, ніж кількість компонентів» (2, с. 245); «Семантико-синтаксичні відношення у цих реченнях ієрархічні; провідними є відношення, **що** виражаються підрядними першого ступеня» (1, с. 113); «Конструкції, у **яких** різночленні неоднорідні супідрядні стосуються однорідних членів головної частини, охоплюють переважно одновидові підрядні присубстантивно-означальні і з'ясувальні речення; при

цьому види підрядних прогнозуються першим однорідним членом і можуть відноситись до таких членів речення» (1, с. 268).

Також не рідкістю (25%) є використання поєднання у складних багатокомпонентних реченнях сурядності і підрядності: *«З огляду на це безсполучникові речення кваліфікують як структури, в яких частини поєднуються в єдине синтаксичне і змістове ціле за допомогою певних лексико-граматичних і ритмомелодійних засобів, однак такі конструкції існують без сполучників і сполучних слів» (2, с. 99); «Г. Гаврилова, говорячи про збіг двох підрядних сполучників, зазначає, що в такій позиції «змінюється лише мовленнєва композиційно-синтаксична функція речення, характер його актуального членування», оскільки у випадку і постпозиції, і препозиції підрядного другого ступеня особливості його сполучуваності з підрядним першого ступеня не змінюються, а наявність завжди визначається структурно-семантичними особливостями підрядного першого ступеня» (1, с. 167).*

Четвертий різновид складних багатокомпонентних конструкцій з різними типами зв'язку, в яких предикативні частини поєднані сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю (50%), також зустрічається у тексті (*«Мовознавці, які визнають автономний характер складних безсполучникових речень, надають істотну роль інтонації в розпізнаванні смислу і синтаксичного значення цих речень, також вони справедливо зазначають, що, крім інтонації, важливе значення у вираженні синтаксичних відношень між предикативними компонентами безсполучникових конструкцій мають такі чинники, як порядок розташування частин, і вищо-часові співвідношення дієслів-присудків, і наявність лексичних елементів відповідної семантики тощо» (2, с. 101);*

«Спробу системного аналізу складних словосполучень здійснив український лінгвіст Григорій Удовиченко (1917), який обмежився мінімальними (трикомпонентними) складними словосполученнями: елементарні словосполучення досліджено достатньою мірою, а неелементарні описано лише фрагментарно» (1, с. 22)).

Такі конструкції дозволяють логізувати виклад, чітко показують ієрархічність відношень, сприяють послідовності та структурованості наукового викладу.

Отож, полізв'язкові СБР у досліджуваних текстах академіка К. Ф. Шульжука забезпечують інформаційну повноту, семантичну місткість і виразність наукового стилю, уможливають точність відтворення взаємозв'язків об'єктивної дійсності.

У науково-навчальних текстах К. Ф. Шульжука багатоконпонентних конструкцій з різними видами зв'язку – 55%, з-поміж яких найчастотнішими виявилися поєднання у реченнях сурядного і підрядного, і безсполучникового – 50%; сурядного і підрядного – 25% та безсполучникового і підрядного зв'язку – 15%. У працях, порівняно рідко, вживаються складні багатоконпонентні конструкції із сурядністю та безсполучниковим (10%) зв'язком.

Отже, складні багатоконпонентні речення з різними видами зв'язку у досліджуваних наукових текстах засвідчують симбіоз великої кількості інформації та її логічної ущільненості, сконденсованості мовних засобів для чіткого передавання інформації. Ми бачимо, що підтримання складних синтаксичних зв'язків допомагає довести, аргументувати, висвітлити, проаналізувати наукові положення у широкоформатному вигляді, дозволяє академіку полемізувати наукову мову і навіть діалогізує визначення певних думок.

Висновки до другого розділу

Складні багатокomпонентні речення – це як мінімум три предикативних компоненти, які поєднанні одним типом зв'язків (монозв'язкові) або кількома типами (полізв'язкові). Науковці виділяють кілька ознак, за якими можна визначити складні багатокomпонентні конструкції: наявність багатьох (трьох і більше) предикативних частин; наявність у їхньому складі мінімум двох сполучників (для сполучникових речень); специфіка порядку розміщення частин для різних типів.

Дослідники диференціюють СБР на монозв'язкові (складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові) та полізв'язкові (конструкції з супідрядністю однорідною та неоднорідною; з різними видами зв'язку: неелементарні складні речення із сурядним і підрядним зв'язками; складні сполучниково-безсполучникові речення із сурядністю і безсполучниковістю; складні сполучниково-безсполучникові речення з підрядністю і безсполучниковістю; складні сполучниково-безсполучникові речення із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю). Саме такі види СБР стали об'єктом аналізу у досліджуваних працях К. Шульжука.

У науково-навчальному дискурсі – текстах підручника «Синтаксис української мови» та монографії «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» поєднується певна кількість СБР. Ми відібрали серед них 300 синтаксичних одиниць, які аналізували. Академік К. Ф. Шульжук надає перевагу СБР, тому що вони суттєво переважають і становлять у текстах 52%.

Складна структура СБР має стійкі схеми будови, які є результатом історичного розвитку синтаксичної системи української мови. СБР виділяємо на фоні освітнього дискурсу, яким є тексти підручника «Синтаксис української мови» та монографії «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» К. Ф. Шульжука.

Зокрема, монозв'язкові СБР у досліджуваних текстах К. Ф. Шульжука становлять 45%. Отже, переважають полізв'язкові СБР – 55%. Вони представлені підрядністю та сурядністю (25%), підрядністю та безсполучниковістю (15%), із

сурядністю та безсполучниковістю (10%). Найбільшу групу складних багатокомпонентних конструкцій становлять речення полізв'язкового типу (50%).

Найпоширенішим різновидом серед монозв'язкових у досліджуваному тексті є СБР з послідовною підрядністю, в яких першою стоїть основна головна частина, а далі послідовно розміщуються підрядні. Порівняно часто зустрічаються також складні синтаксичні конструкції, в яких предикативні частини поєднані між собою підрядністю й безсполучниковим зв'язком. Саме такий вид СБР допомагає автору реалізувати причино-наслідкові відношення.

Монозв'язкові СБР у науковому тексті реалізують закони логіки та адекватну інформаційну подачу. Також сприяють правильному науковому викладу та функціонуванню всіх ознак наукового мовлення. А саме безсполучникові СБР досить неоднорідні за своєю структурою. Вони характеризуються багатством і різноманітністю семантичних відношень між предикативними частинами. Особливість безсполучникових складних речень полягає в тому, що структурно-семантична цілісність утворюється інтонацією та змістовою взаємозалежністю частин, а також співвідношенням видо-часових і модальних форм присудків.

СБР з різними видами зв'язку у досліджуваних наукових текстах засвідчують симбіоз поєднання великої кількості інформації та її логічної ущільненості, сконденсованості мовних засобів для чіткого передавання інформації. Ми бачимо, що підтримання складних синтаксичних зв'язків, які допомагають довести, аргументувати, висвітлити, проаналізувати наукові положення у широкоформатному вигляді, дозволяє академіку полемізувати наукову мову і навіть діалогізує визначення певних думок.

Як бачимо, складні багатокомпонентні конструкції в науковому дискурсі К. Ф. Шульжука є вдалою моделлю для розлогих теоретичних пояснень, де потрібно зберегти логіку викладу. Щодо довжини речень у досліджених текстах К. Ф. Шульжука, то можемо сказати, що мовознавець надає перевагу

довгим складним конструкціям. Хоча й мовна надлишковість утруднює сприйняття та декодування інформації, але відповідні конструкції будують ширші логічні зв'язки і дозволяють послідовно викласти інформацію.

Науково-навчальні тексти К. Ф. Шульжука коригуються за допомогою таких ознак наукового стилю як логічність, послідовність, доступність, адресатність, систематичність. Реалізацію цих ознак задовільняють передусім складні багатоконпонентні речення, які уможливають ефективну наукову комунікацію вченого з фахівцями. Експліцитність та композиційна чіткість таких структур, властива ідіостилю академіка К. Шульжука, вдало поєднана зі стереотипними явищами у синтаксичній організації наукового тексту. Ці характеристики породжують наступну ознаку тексту академіка – діалогічність, яка є зреалізованою за допомогою особливостей синтаксичного оформлення мови науки і яка стане підтемою нашого останнього розділу.

РОЗДІЛ ІІІ
ДІАЛОГІЧНІСТЬ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ
АКАДЕМІКА К. Ф. ШУЛЬЖУКА

3.1. Поняття про діалогічність та засоби діалогізації науково-навчального тексту

Будь-яка комунікація – це певний обмін інформацією. А тому передбачає співрозмовників та поріг розуміння між ними. Струнку діалогічну концепцію гуманітарного пізнання створив російський філософ і філолог М. Бахтін. Він наголошує на діалогічній природі свідомості як «розуміння» [6].

Соціальна сутність мови висуває на перший план фактор адресата мовлення, тому що в спілкуванні відбувається мовна взаємодія принаймні двох осіб. Дійсність мови – це не ізольоване явище, а соціальна подія мовної взаємодії, здійснювана у висловленні, і тому реальною одиницею мовлення є не ізольоване монологічне висловлення, а взаємодія принаймні двох висловлювань, тобто діалог. При цьому діалогічні відношення висловлювань утворюють зміну «сміслових позицій» [6].

Наука в цьому випадку вже є не монологічним препаруванням «мертвого» об'єкта, а взаємодією з ним. Філософська проблема взаємодії пов'язана з об'єктивацією суб'єкта, його вмінням подолати межі власного «я», тим самим відкритися для діалогу. Ця здатність, на думку Ж. Дерріда, реалізується в письмовому тексті, який є об'єктивацією імені в мові.

Не зміст і об'єктивна істина визначають текст, а його діалогічність як результат спільної діяльності людей визначає розуміння істини й змісту в межах одного дискурсу. Абсолютно закономірним було питання про наявність діалогічності в наукових текстах, а особливо питання про її екстралінгвістичні підвалини в письмовому науковому мовленні. Справа в тому, що особливості мислення, діалогічного й соціального за своєю природою, відображаються не лише у внутрішньому, але й у зовнішньому мовленні.

Ученими було встановлено, що «акт думки є акт або заперечення, або згоди» [74, с. 57]. Але акти заперечення та згоди передбачають наявність ще однієї особи, яка підтримує діалог. Сучасна лінгвістика розглядає спілкування як взаємодію в процесі комунікативно-пізнавальної діяльності.

Крім комунікативно-лінгвістичного аспекту, діалогічність має екстралінгвістичне підґрунтя. Як уважають науковці, комунікація – це процес зв'язку, спілкування вчених, у тому числі через письмовий текст.

Діалогічність – невід'ємна властивість творчого наукового мислення, вона допомагає краще зрозуміти істину та перевірити хід вирішення проблеми. Діалогічність полягає в установці на комунікацію в пізнавально-мовній ситуації.

Таким чином, урахувавши результати досліджень психологів та філософів був зроблений висновок про принципову діалогічність письмових наукових текстів. Діалогічність розглядають як фундаментальну властивість мовлення, його загальну ознаку, що є мовною реалізацією комунікативної та пізнавальної функцій мови [48].

Науковий текст не мислиться без полеміки, оскільки будь-яке нове знання пов'язане з відомим спростуванням старого, а значить, з дискусією та полемікою під час викладу, які є органічною формою викладу в сфері наукового спілкування, обов'язковою його складовою.

Засоби діалогічності поширені в наукових текстах, які відрізняються новизною змісту, в текстах теоретичного характеру. Незважаючи на те, що до недавнього часу наукове мовлення вважалося монологічним, однак насправді не тільки в рецензіях і оглядах, а й у працях теоретичного характеру широко представлений діалог тих чи інших точок зору, чуються голоси різних учених. При цьому спостерігаємо не лише розмову двох учених, але й трьох і більше – полілог. Точки зору можуть підтримувати й підтверджувати одна одну або критикувати та висловлювати свою особливу думку. Цей діалог відбувається перш за все між автором тексту й іншими вченими та між автором і читачем. Як відомо, різновиди діалогічності в науковому мовленні та її функції різні (діалог-суперечка; діалог-унісон; питання-відповідь; спонукання-зворотна реакція; інформативний діалог; діалог, який розвиває тему, позначає перехід до нової теми і т.п.) .

Виявом діалогічності є цитація, яка презентує діалог між автором наукової праці й іншим фахівцем у цій же галузі, який має відмінну від цього автора позицію. Крім того, встановлені способи вираження діалогічності, основними з яких є:

- «розмова» з іншою згадуваною особою/особами, ідейними (теоретичними) супротивниками, однодумцями;
- зіставлення (зіткнення) двох і більше точок зору, які зазвичай у процесі аналізу оцінюються автором;
- «розмова» з читачем, запрошення його до спільних роздумів, прагнення привернути його увагу до змісту мовлення;

- «розмова» зі своїм другим «Я», не двійником, а об'єктивованим «Я» (представленим у тексті як діалог-самоаналіз, самоконтроль чи діалог різних логік із метою перевірки доказів) [6].

На думку М. Кожиної, важливим є те, що діалогічність наявна і в разі погоджених, унісонних точок зору. Діалог простежується також у випадках спільного з читачем вирішення наукових питань. Формально тут одне висловлення однієї особи (автора), однак передбачена реакція-відповідь адресата [30].

Учені, що досліджують діалогічність наукового тексту вважають дослідника, який займається наукою, учасником діалогу. Науковий текст взагалі важко уявити без очевидної чи прихованої полеміки, оскільки «...не можна розвивати нових поглядів інакше, як полемічно» [6]. Більш того, будь-яке нове знання пов'язане з відомим запереченням старого [74], а отже, з дискусією і полемікою під час викладу, які є обов'язковим складником наукового спілкування, органічною формою викладу.

На думку сучасних українських дослідниць І. Синиці та Н. Чепелевої, не існує винятково монологічних текстів, оскільки діалогічність є найважливішою характеристикою тексту як модель взаємодії автора і читача. Дослідниці вважають, що діалогічність тексту тісно пов'язана з такими його характеристиками, як осмисленість, інтерпретація та сприйняття.

І. Синиця розглядає науковий текст як знак, який створюється для наукової комунікації, або посередника у спілкуванні між його автором (адресантом) та читачем (адресатом) і стверджує його референцію одночасно до автора та до читача. Референція передбачає у науковому тексті прообраз «ймовірного читача-реципієнта» [74, с. 55].

Текст став обов'язковим учасником наукового дискурсного спілкування, тому цілком виправданим вважаємо його аналіз з погляду теорії комунікації. Комунікативна ситуація передбачає дві активні фази: «мовця (продуцента, автора, адресанта, комуніканта), який реалізує комунікативний намір (інтенцію,

установку), та слухача (реципієнта, читача, адресата, комуніката), який прагне інтерпретувати систему семіотичних знаків, використаних мовцем для передачі своїх думок» [74, с. 56]. У науковій комунікації кожний учасник виконує різні функції, до того ж неодноразово. Саме тому значущим є аналіз тексту.

Осмисленість тексту виявляється у взаємодії автора (який «закладає» зміст в текст) і читача (який відтворює цей зміст і створює новий, адекватний своєму досвіді). У науковому тексті обов'язково повинні бути елементи, які чітко характеризують автора, а також виявляють авторське ставлення до пропонованого змісту і його оцінку.

Інтерпретація та сприйняття тексту знаходять вияв у встановленні контакту із реципієнтом, трансляції йому особистісних сенсів (своїх поглядів, цінностей, ставлень) й орієнтації читача на шлях спільного пошуку істини, розв'язання певних теоретичних чи практичних проблем.

Діалогічність сучасного наукового тексту охоплює і взаємодію різних смислових позицій у самому тексті, і його спрямованість на адресата та передбачення його реакцій. У писемному науковому мовленні діалогічність виявляється в текстовій експлікації самого процесу мислення, певній імітації ходу доведень, заперечень, спростувань, аналізу-синтезу, загалом – логіки викладу як відображення мовно-мисленнєвих процесів автора і його «пристосування» під адресата, щоб досягти кращого розуміння з боку останнього.

Спрямованість наукової літератури у всьому розмаїтті її жанрів (монографія, стаття, рецензія, анотація і т.д.) на адресата дослідники вважають неодмінною передумовою ефективної наукової комунікації.

Адресованість наукового тексту, як прояв його діалогічності, – це чітка зорієнтованість на цільове призначення. Адресованість забезпечує оптимальне прочитання, сприйняття, інтерпретацію і подальшу трансляцію спеціальних знань у вигляді письмових наукових текстів.

У науковій комунікації спрямованість на адресата, тобто адресованість як «іманентна властивість тексту» [74], втілюється в різних формах і залежить від людського чинника. Вона може розглядатися як один з проявів авторської присутності, як зіткнення в тексті точок зору автора і читача, а також як включена в текст програма його інтерпретації передбачуваним читачем.

Може здатися, що в наукових текстах немає безпосереднього діалогу між ученими, яких цитує, обирає і зіставляє між собою сам автор. Однак слід урахувати, що в цілому тексті первинні висловлення перетворюються, і тому їх діалог не можна зводити лише до реплікування; по-друге, діалогічні відношення мовного спілкування слід розуміти широко, саме як взаємодію текстів автора.

Рівень умовності в монологічному письмовому мовленні значно вищий порівняно з діалогічним, оскільки монолог спрямований на якогось абстрактного реципієнта, а не на конкретного співрозмовника, від якого можна очікувати безпосередньої реакції. Обмін висловлюваннями, які природно породжуються одне одним у процесі розмови, дає можливість більш повно відобразити сам процес наукового мислення, діалектику наукового пізнання.

Саме тому, зазначає Л. Славгородська, діалогічна форма викладу дозволяла фіксувати процес виникнення та формування думок невід'ємно від реального спілкування. Цим пояснюється проникнення діалогу зі сфери наукового спілкування у писемне.

Науковий текст взагалі важко уявити без очевидної чи прихованої полеміки, оскільки не можна розвивати нових поглядів інакше, як полемічно. Науковий текст принципово діалогічний – як імпліцитно (у зв'язку з прямими й непрямыми посиланнями на науковий контекст), так і експліцитно (завдяки неприхованому звертанню до адресата і залученню його до міркувань). Діалогічність наукового викладу забезпечується наявністю в ньому предмета обговорення – наукової проблеми чи технічного завдання, які дозволять прямо

звертатися до них і програмувати участь адресата в розвитку і прогресії міркувань.

Сучасна теорія наукового тексту доводить, що діалогічність – це універсальний механізм актуалізації наукового знання (М. Кожина, Н. Красавцева, Т. Михайлюк, Л. Славгородська, Л. Чернявська). У писемному науковому мовленні діалогічність набуває специфічних рис, диференційних від її виявів у текстах інших функціональних стилів, коли репліки-реакції читача як безпосереднього учасника комунікації відсутні [10]. Ці потенційно можливі репліки віртуально «моделює» сам автор, вони ніби передбачені у тексті. Діалогічність як категорійна ознака наукового тексту пов'язана передусім із його спрямованістю на адресата (М. Кожина, Н. Красавцева).

Реляційну природу наукового мовлення апріорі визнають не обмеженою, тобто не лише в контурах тексту (автор – читач), але й між текстами (автор – автор). Для сучасної теорії наукового мовлення актуальні два типи інтерпретації діалогічності – широкий і вузький. Діалогічність у широкому значенні – це «особлива форма взаємодії між рівноправними і рівнозначними свідомостями» [3, с. 134]. У вузькому розумінні діалогічність є однією з форм мовної комунікації, коли кожне висловлення адресоване конкретному співрозмовникові й обмежене темою розмови (О. Ахманова, М. Кожина, І. Синиця).

У наукових, науково-навчальних текстах зафіксовано різні лінгвальні форми (наприклад, «розмова з читачем») й засоби маркування діалогічності. З-поміж останніх, за нашим спостереженням, найпродуктивнішими є: займенники; вставні слова та конструкції; «чужа» мова (прямі й непрямі цитування).

Отже, за влучним твердженням П. Селігея – «наукова мова як «лист» вченого до колег» [68, с. 19], фахівці/нефахівців, в основному його реципієнтів, мета якого – передати спостережене та увиразнити висновки, спростувати чи підтвердити попередні дослідження, висловити власне бачення розв'язання

якоїсь проблеми тощо. Науковий виклад має бути декодованим адресатом саме так, як задумав його автор. Інакше кажучи, діалогічність наукового тексту є своєрідний знак наукової комунікації, як посередника у процесі спілкування між його автором (творцем теорії, адресантом) та читачем (адресатом).

3.2. Ознаки діалогічності науково-навчальних текстів

К. Ф. Шульжука

Складне багатокomпонентне речення складається з кількох предикативних частин, тобто воно є поліпредикативним. За цією ознакою воно протиставляється простому реченню як монопредикативній одиниці, а також дозволяє говорити про таке явище як «діалогічність». Багатокomпонентність – складна синтаксична будова, яка насичує науковий текст складними поширеними причино-наслідковими зв'язками. Інколи це теж дозволяє говорити про діалогічність однієї думки (*«Мінімальними складними багатокomпонентними реченнями є конструкції, **що** складаються з трьох предикативних одиниць, для зв'язку **яких** необхідні мінімум два сполучні засоби (сполучники чи сполучні слова), **через те що** у них наявні різні види підрядного зв'язку (супірядність, послідовна підрядність), **які** відсутні в елементарному складному реченні; **через те що** усі моделі цих речень поліваріантні, **що** виявляється, зокрема, в різній кількості предикативних одиниць; **через те що** більшість їх можна ускладнити новими предикативними одиницями; **через те що** переважна частина цих речень має багатомірну структуру, зовнішній і внутрішній рівні членування, **тому** семантична структура цих конструкцій складніша, ніж в елементарних складних реченнях, **які** пов'язане з ієрархічними відношеннями»* (1, с.156)).

Складне багатокomпонентне речення є особливою одиницею для викладу думок в науковому стилі, оскільки до його структури входить кілька конструктивно викінчених одиниць (а, отже, і думок). Зв'язок між

компонентами СБР має закономірності поєднувати частини і має регулярні засоби реалізації (сполучники, сполучні слова, співвідносні слова та ін.). Він виступає комунікативно цілісною одиницею; його значення не становить просту сумарність значень його компонентів.

Науково-навчальному дискурсу К. Ф. Шульжука властиві приєднувальні конструкції, які суттєво діалогізують мову (*«З розвитком мислення структура речення ускладнювалася, причому серед складних конструкцій первісними є безсполучникові утворення»* (2, с. 118), *«Рідко реалізується в мовленні другий різновид багатокomпонентних безсполучникових утворень – з відношенням семантичної неоднорідності між реченнями, причому в такому разі спостерігаються чітко виражені двобічні семантичні відношення між частинами та компонентами таких об'єднань, отже, вони легко членуються»* (1, с. 128)).

Діалогічність тексту монографії К. Ф. Шульжука проявляється не лише у взаємодії думок багатьох вчених (у вигляді цитування), а й формуванні автором самого процесу легкого сприйняття та інтерпретації тексту реципієнтом.

За жанром власне науковий та науково-навчальний тексти – монографія та підручник – передбачає комунікацію фахівців та реципієнтів, добре ознайомих із темою, а також комунікацію студента та вченого чи студента і викладача, де дозволяється ґрунтовно знайомитися з темою. Але потрібно зауважити, що студент, який читатиме наукові думки має простіший тезаурус, ніж мовознавець, що пише свій виклад. К. Ф. Шульжук простежив цю закономірність і у своїй монографії а підручнику щонайдоступніше передає зміст інформації не лише за допомогою адаптованої лексики, а скоріше через елементарний синтаксис. Якщо розглянути статистику, то складні структури переважають над простими (59% до 41%), проте наявність одних та інших дозволяє регулювати нагромадження багатокomпонентності синтаксичних

структур тексту. Компактніше висловлена думка дозволяє швидше та візуально адаптованіше компонувати прочитану інформацію.

У тексті монографії К. Ф. Шульжука наявні неелементарні складносурядні речення, які діалогізують текст: *«В одних випадках у таких реченнях з різночленною супідрядністю можна замінити дієслівні присудки на близькі за значенням слова, а вони не порушуватимуть семантики речень і такий процес дозволяє розглядати цю групу речень як різновид неоднорідної різночленною супідрядності»* (1, с. 84).

Предикативні частини більшості СБР у досліджуваному тексті зв'язані сполучником *і*, навіть у поєднанні конструкцій із сурядністю та підрядністю: *«Не завжди реальне речення реалізується за схемою простого елементарного речення і часто елементарне просте з формально-синтаксичного боку речення відповідає семантично простому ускладненому реченню, у якому виділяються базова і модифікована структури»* (1, с. 133). Сполучник позбавлений будь-яких додаткових відтінків (значення сполучника тут чисто єднальне). Підтримується це значення повною паралельністю логічно-сміслових відношень.

Реалізуються у межах складносурядних речень і зіставно-протиставні відношення (*«У таких реченнях перша підрядна частина перебуває в прямому, а саме безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього»* (1, с. 99)), які виявляються в тривіальній семантиці цих зв'язків. Натрапляємо у тексті, який досліджували, і на складнопідрядні з підрядними обставинними. Найпоширеніші синтаксично-семантичні детермінантні відношення: причини (*«Такі речення майже завжди трикомпонентні, оскільки двох прискладних підрядних цілком достатньо для вираження необхідного змісту; до того ж тут діють і*

структурні обмеження» (1, с. 56); «У цих реченнях кожен підрядний компонент, крім останнього, є одночасно і головним, і підрядним, **оскільки** має два вектори синтаксичної залежності, **що** спрямовані від головної частини і від залежної від неї підрядної» (1, с. 47); та умови «Поєднання двох з'ясувальних трапляється рідко, здебільшого тоді, **коли** підрядне залежить від особової форми дієслова, **коли** головна частина являє собою таку експліцитно виражену ланку» (1, с. 57)).

Складні речення в аналізованому тексті представлені конструкціями з багатокомпонентною підрядністю («В аналізованих структурах у розширеній функції може виступати підрядне другого ступеня, **що** залежить від двох головних, **які** у відношенні до абсолютно незалежної головної частини є однорідними супідрядними» (1, с. 168); «Дискусійним у мовознавстві є питання про конструкції, **в яких** підрядні пояснюють лексично однаково виражені члени речення, кожен з **яких** конкретизується окремим підрядним» (1, с. 123); «Це стосується і конструкцій, **у яких** однорідними виступають члени речення, виражені іменниками і займенниками, **внаслідок чого** підрядні можуть бути різновидовими чи належати до різних груп речень одного виду» (1, с. 35)).

Найвживанішою багатокомпонентною синтаксичною одиницею є речення з послідовною підрядністю («Конструкції, **у яких** різночленні неоднорідні супідрядні стосуються однорідних членів головної частини, охоплюють переважно одновидові підрядні присубстантивно-означальні і з'ясувальні речення; **при цьому** види підрядних прогнозуються першим однорідним членом і можуть відноситись до таких членів речення» (1, с. 170)).

Натрапляємо у текстах й на безсполучникові багатокомпонентні речення («У першому реченні «зовнішнім» підрядним виступає часове,

«внутрішнім» – підрядне означальне; у другому «зовнішнім» – підрядне допустове, «внутрішнім» – підрядне з'ясувальне» (1, с. 85)).

У тексті монографії чимало багатокomпонентних конструкцій з різними видами зв'язку, з-поміж яких найчастотнішими виявилися речення з безсполучниковим та підрядним зв'язком («Рідше п'ятикомпонентні конструкції мають іншу будову: від головної частини залежить три неоднорідні супідрядні речення, біля одного з **яких** може бути залежне підрядне, здебільшого прислівне, **що** утворює ланку послідовної підрядності» (1, с. 93–94); «Тим більше, **що** не завжди можна говорити про речення «від крапки до крапки»: та сама конструкція може оформлюватись у вигляді кількох речень, у **тому** самому відрізку «від крапки до крапки» може функціонувати ряд цілком самостійних речень» (2, с. 7); «Контаміновані ускладнені складнопідрядні речення, як свідчать наші дані, порівняно з розглянутими вище моделями складні багатокomпонентні речення виявляють більшу стабільність при перекладі: здебільшого кількість компонентів залишається незміною і ніякої трансформації не відбувається» (1, с. 166); «З огляду на це безсполучникові речення кваліфікують як структури, в яких частини поєднуються в єдине синтаксичне і змістове ціле за допомогою певних лексико-граматичних і ритмомелодійних засобів, **однак** без сполучників і сполучних слів» (2, с. 147); «Елементарність/неелементарність пов'язана з відкритістю/закритістю структури складного речення: відкритість структури передбачає розгортання елементарного речення в неелементарне, допускає доповнення речення мінімальної структури новими предикативними одиницями; закритість структури здебільшого властива елементарним реченням, **що** не можуть бути розгорнуті в багатокomпонентні зі збереженням тих самих семантичних відношень, **які** наявні в елементарних структурах» (1, с. 36); «Конструкції з послідовною підрядністю є

найпоширенішою моделлю серед складнопідрядних багатокomпонентних речень, специфічною щодо своєї будови: від абсолютно незалежного головного речення безпосередньо залежить тільки одне підрядне (першого ступеня), **яке** в свою чергу є головним до підрядного другого ступеня і т. д.» (2, с. 115); «Конструкції з послідовною підрядністю завжди мають чітко визначену кількість рівнів членування: у трикомпонентних — два, у чотирикомпонентних — три, у п'ятикомпонентних — чотири і т. д., **тобто** кількість рівнів членування завжди на одиницю менша, **ніж** кількість компонентів» (1, с. 145); «Г. Гаврилова, говорячи про збіг двох підрядних сполучників, зазначає, **що** в такій позиції «змінюється лише мовленнєва композиційно-синтаксична функція речення, характер його актуального членування», **оскільки** у випадку і постпозиції, і препозиції підрядного другого ступеня особливості його сполучуваності з підрядним першого ступеня не змінюються, і наявність його завжди визначається структурно-семантичними особливостями підрядного першого ступеня» (1, с. 167); «Семантико-синтаксичні відношення у цих реченнях ієрархічні; провідними є відношення, **що** виражаються підрядними першого ступеня» (2, с. 113)).

Щодо довжини складних речень у досліджених текстах, то зауважимо, що К. Ф. Шульжук надає перевагу довгим складним багатокomпонентним конструкціям. Але складні багатокomпонентні конструкції відзначаються ущільненістю та скомпресованістю («Конструкції з послідовною підрядністю завжди мають чітко визначену кількість рівнів членування: у трикомпонентних – два, у чотирикомпонентних – три, у п'ятикомпонентних – чотири і т. д., **тобто** кількість рівнів членування завжди на одиницю менша, **ніж** кількість компонентів» (2, с. 245)).

Науковий текст принципово діалогічний – як імпліцитно (у зв'язку з прямими й непрямими посиланнями на науковий контекст), так і експліцитно (завдяки неприхованому звертанню до адресата і залученню його до міркувань). Діалогічність наукового викладу забезпечується наявністю в ньому предмета обговорення – наукової проблеми чи технічного завдання, які дозволять прямо звертатися до них і програмувати участь адресата в розвитку і прогресії міркувань.

У тексті К. Ф. Шульжука чимало речень зі вставними компонентами, які ще називають парентезою. Вони постають специфічними різновидами висловлення, тому що в них по-особливому виражена суб'єктивна модальність.

З граматичної точки зору, парентеза – вставлена синтаксична конструкція, яка у вигляді слова, словосполучення або речення граматично не пов'язана з висловлюванням, у яке вона введена. З точки зору експресивності мовної одиниці вона, на думку А. Габідулліної, надає додаткову інформацію (зауваження, уточнення, роз'яснення, виправлення) або використовується для передачі емоційного стану [10, с. 153–154].

Термін «парентеза» дослідниця А. Прияткіна використовує як номінацію двох різних явищ: у вузькому сенсі – це будь-яка частина тексту, винесена у дужки; в широкому – це ізольований в граматичному плані фрагмент тексту, інтонаційно автономний в рамках висловлювання, в письмовій мові виділений дужками або тире [56].

Н. Голубєва зауважує, що як структурно-граматична одиниця парентетичне вставлення вказує на конденсацію двох простих речень, які репрезентують дві вихідні когнітивно-семантичні структури, які служать «мовним прецедентом, неелементарною конструкцією, структурно і предикативно ускладненого речення з парентезою» [3, с. 478].

Використання парентези зумовлено прагненням автора акцентувати увагу адресата (студента, науковця) на важливій інформації й доступно пояснити її.

Існує кілька підходів до опису парентетичних конструкцій у сучасній лінгвістичній літературі: формальний зорієнтований на структуру тексту та засоби зв'язку з контекстом; семантичний передбачає вивчення того змісту, який вставка вносить у контекст; комунікативно-прагматичний розглядає парентезу як реалізацію певного аспекту комунікативної ситуації, відображеної в тексті. Їх вивчали на матеріалі різних типів дискурсу: юридичного (Ю. Андрєєва), публіцистичного (Н. Бичковська, Л. Фадєєва), рекламного (С. Должикова), релігійного (Н. Голубєва), художнього (Л. Корнілова, М. Кулаковський, Н. Ключєва), розмовного (Г. Басирова), економічного (А. Широких) та ін.

Щодо вставлених конструкцій у структурі наукового дискурсу, то нам імпонує думка А. Габідулліної, яка здійснила спробу описати змістову організацію наукового мовлення, синтаксичну своєрідність якого становлять додаткові структури. Дослідниця вважає, що науковий текст із парентезою наповнений «функціональними і семантичними дефініціями, які межують у мовній атмосфері як номінації, а це дозволяє об'єднати їх в деякі субструктури – субтексти, що виражають різноаспектний зміст наукового знання та вказують координати інформаційного простору тексту, визначають його мисленнєву багатовимірність і композиційне членування» [10, с. 154]. А. Габідулліна поділяє погляд О. Баженової та М. Котюрової, які виділили вісім типів таких субтекстів: нового знання; методологічний; старого знання; прецедентний; оцінки; авторизації; адресації та периферійний [10]. У кожному з цих субтекстів парентеза виконує свої функції.

Автор науково тексту навмисно розчленовує зміст усього речення, «виділивши в ньому кілька площин: основну думку, яка буде розвиватися в інших реченнях, і думку, супутню основній, пов'язану з нею, теж дуже важливу, хоча автор з різних міркувань не оформлює її в самостійне речення» [10, с. 156]. Наші спостереження засвідчили доречність подібних міркувань, адже у висловлюванні з парентезою вставлена частина містить

важливу (більшою чи меншою мірою) інформацію (це залежить від контексту), яка «не вписується» у площину базової реченневої одиниці. Така двоплановість сприяє об'ємності та рельєфності наукового викладу, задовольняючи потреби адресата. У досліджуваних текстах парентеза – влучний засіб пояснення наукових понять (*«Передбачуваний зв'язок у простому реченні наявний при членах речення (перехідних дієсловах), у складнопідрядних реченнях з підрядними прислівними»* (2, с. 24)), їх уточнення (*«Щодо наявності предикативних компонентів складні безсполучникові речення можуть бути елементарними (дві предикативні одиниці) і неелементарними, багатоконпонентними (три і більше предикативних одиниць)»* (1, с. 44); *«Її виділяють з урахуванням синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних (смилових) відношень»* (2, с. 89)) та конкретизації (*«Речення є предикативною одиницею, скільки його зміст через модально-часові параметри (ірреальність, спонукальність, бажальність, теперішній, минулий, майбутній час) співвідноситься з дійсністю»* (1, с. 100); *«Виділяють головні (підмет і присудок) і другорядні члени речення (додаток, означення, обставина)»* (1, с. 115)).

Нерідко під час наукового викладу виникає потреба у додаткових знаннях, які можуть сприяти формуванню комплексного уявлення про суть наукової проблеми та історію її розв'язання (*«Дослідники цих конструкцій (О. Стеценко, В. Шитов, Г. Гаврилова, Г. Калашикова, О. Вержбицький, С. Морозова, Л. Гукова, О. Кузьмич) засвідчують широке функціонування їх у давньоруській, староросійській та староукраїнській, а також сучасній українській і російській мовах»* (2, с. 56); *«Дехто з учених основною одиницею синтаксису вважав словосполучення, трактуючи речення як закінчені словосполучення (російські мовознавці Пилип Фортунатов (1848 – 1914), Михайло Петерсон (1885 – 1962), Олександр Пешковський (1878 – 1933))»*

(1, с. 31)), а також суттєво звузити обсяг певних понять (*«Двобічність (взаємозалежність, взаємозв'язок підмета і присудка) являє собою вершинну диференційну ознаку предикативного зв'язку, з якою пов'язані інші диференційні ознаки»* (2, с. 95)).

Нерідко К. Ф. Шульжук послуговується парентетичними конструкціями з метою введення дефініції, яка суттєво полегшує сприйняття наукової інформації і не вимагає від адресата додаткового пошуку, наприклад: *«Координація – форма (або спосіб) предикативного зв'язку, особливістю якого є взаємозалежність, взаємозв'язок головних членів речення – підмета і присудка»* (2, с. 95); *«Цитата (лат. citare – приводити, викликати, проголошувати) – дослівний уривок з якогось твору, що наводиться іншим автором для підтвердження чи пояснення своєї думки»* (2, с. 119).

За типом значення вставні компоненти у монографії поділяються на такі, яким притаманна семантика: зв'язку думок, послідовності викладу їх чи логічного завершення цього викладу: *«Отже, ускладнені складнопідрядні речення виникли на високому ступені розвитку мислення і мови»* (1, с. 114); позначення джерела повідомлення: *«На наш погляд, доцільно конструкції з послідовною підрядністю класифікувати залежно від підрядних засобів зв'язку»* (1, с. 132); позначення характеру ймовірності, способу передачі думки, типу її оформлення: *«Щоправда, це стосується передусім двокомпонентних конструкцій»* (1, с. 141).

Вставлені конструкції вживаються для уточнення, доповнення, роз'яснення предметного змісту речення або введення додаткового змісту та інформації до його структури. Здебільшого вони постають внаслідок необхідності внесення додаткової інформації. Їхньою характерологічною ознакою є свобода включення до складу речення. Це включення не впливає на зв'язки членів речення і не порушує його інтонаційної цілісності. Дужки

найкраще передають факультативність вставлення: *«Щодо наявності предикативних компонентів складні безсполучникові речення можуть бути елементарними (дві предикативні одиниці) і неелементарними, багатоконпонентними (три і більше предикативних одиниць)»* (2, с. 156); *«Підрядні у них завжди стосуються різних членів головної частини і є однovidовими (якщо це однорідні члени, а в окремих випадках – і неоднорідні) чи різновидовими (якщо це неоднорідні члени)»* (1, с. 101); *«У двох інших різновидах цієї моделі (з причленною (прискладною) і комбінованою супідрядністю) можливі перестановки компонентів як зі зміною моделі, так і без такої зміни»* (2, с. 111).

Вставлені та вставні конструкції – це структурно неоднорідне синтаксичне явище, що об'єднує у своєму складі слова, словосполучення і речення, які ускладнюють просте речення додатковими повідомленнями. У науковому стилі, а саме досліджуваному тексті, на перший план висуваються зовсім інші властивості цього синтаксичного явища. Дуже часто вставні конструкції, виконуючи в основному реченні функцію його членів або частин складного речення, зберігають формальні зв'язки з членами основного речення.

Проте як носії додаткового значення, вставлені конструкції суттєво відрізняються від звичайних членів речення тим, що, випадаючи – завдяки інтонації й пунктуації – зі складу основного речення, вони переміщують повідомлюване в іншу, відмінну від основної, площину. У наведеному нижче прикладі перша вставлена конструкція переводить виклад з площини об'єктивного повідомлення у площину суб'єктивної оцінки, наступна вставлена конструкція містить повідомлення другого плану актуальності (тобто другорядну уточнюючу деталь).

У наукових текстах вставлені речення можуть містити повідомлення першочергової ваги – все те, що автор хоче підкреслити, виділити, на що він хоче звернути увагу читача. Позиція такого повідомлення в реченні – його спеціальне виділення – якраз і сприяє цьому.

Вміщення таких важливих повідомлень у дужки, тобто перетворення їх із звичайних конструкцій у вставлені, має для наукових текстів свій особливий смисл: оскільки такий текст розрахований виключно на зорове сприймання, вміщені у дужках конструкції (а їх буває по декілька на одній сторінці) створюють начебто другий – уточнюючий – план повідомлення. Такий стратегічний хід теж дозволяє говорити про полілогічні властивості письмового тексту. Наприклад, *«Найпоширенішим різновидом таких речень є поліпредикативні (з багатьма граматичними ядрами) утворення»* (1, с. 38); *«Г.П. Уханов виділяє в СБР два види компонентів: предикативні одиниці (найпростіші елементи) і форманти (блоки предикативних одиниць та окремі предикативні одиниці, що беруть безпосередню участь у формуванні структури цілого і кожного рівня членування)»* (2, с. 48); *«У процесі актуального членування (це явище досить поширене в мовленні, і властиве воно не лише ускладненим, а й елементарним складним реченням) ускладнене речення граматично може оформлятися у вигляді кількох речень»* (1, с. 30–33).

Реальне наповнення цього другого плану повідомлення залежить від теми і завдань тексту, від індивідуальної стильової манери автора та від цілого ряду інших причин. Що й ілюструється у текстах К. Ф. Шульжука.

Таким чином, вставлені конструкції в досліджуваних текстах несуть на собі важливе і специфічне завдання: розчленування думки на основні відомості і відомості супровідні, другорядні, другопланові чи знаходяться в іншій площині.

У тексті монографії та підручника наявні неелементарні конструкції простих синтаксичних одиниць. Характер ускладнення може бути

різноманітним. У К. Ф. Шульжука наявні такі семантико-синтаксичні моделі ускладнення речення: відокремлені члени (напівпредикативні конструкції): *«Складні безсполучникові речення, незважаючи на тривалість їх вивчення і наявність багатьох спеціальних досліджень, і нині викликають суперечки у мовознавстві»* (1, с. 141); однорідні члени: *«За характером синтаксичного зв'язку підрядних компонентів з головними та між собою виділяють три основні моделі цих конструкцій: речення з неоднорідною супідрядністю, речення з послідовною підрядністю і речення з однорідною супідрядністю»* (2, с. 125); вставні та вставлені слова або конструкції: *«І. Вихованець, наприклад, лише незначну частину безсполучникових утворень відносить до складносурядних (єднальні речення з часовими відношеннями між сурядними частинами) та складнопідрядних (у яких друга частина стоїть у позиції другорядного члена і підпорядкована опорним предикатним словам першої частини типу казати, мовити, думати, знати, пам'ятати, бачити; ці речення співвідносні зі складнопідрядними сполучниковими з підрядним сполучником що)»* (1, с. 150).

Відокремлені члени речення набувають специфічного смислового навантаження додаткової інформації й інтонаційно правильно оформлюються. За своїм складом вони поділяються на поширені та непоширені. У досліджуваному тексті переважають поширені постпозитивні означення, виражені дієприкметниковими зворотами, які завжди відокремлюються і виражають оцінку, яка може характеризувати речення наукового стилю як діалогічне (*«Такі речення співвідносні зі складносурядними реченнями відкритої структури та зі сполученнями речень, поєднуваними сполучниками*

сурядності»» (2, с. 141); *«Очевидно, в таких структурах функціонують не повторювані члени речення, а однорідні члени, виражені однаковими словами і формами, зміст яких у кожному конкретному випадку розкривається в підрядних реченнях»* (1, с. 123)). Ознака цих зворотів має відтінок способу дії і стосується не тільки підмета, але й присудка. Позиція таких означень є легко змінюваною і дозволяє читачу легко адаптувати додаткову інформацію.

Відокремлені обставини у монографії, виражені дієприслівниковим зворотом. Виражаючи другорядну дію, вони відносяться до присудка і до підмета. Тому в реченнях з відокремленою обставиною виконавець основної та другорядної дії спільний. Наприклад: *«У наведеному реченні легко зробити перестановку, утворивши конструкцію з послідовною підрядністю»* (1, с. 86); *«Зважаючи на характер синтаксичної віднесеності, такі конструкції варто відокремлювати»* (1, с. 110).

Додатки відокремлюються у тексті значно рідше, ніж інші члени речення. Відокремлюватися можуть тільки додатки, виражені поєднанням непрямого відмінка іменника з прийменниками *крім*: *«Крім праць М. Ломоносова, роботи О. Востокова, О. Потебні та П. Фортунатова містять окремі зауваження про безсполучниковий зв'язок»* (1, с. 144).

У досліджуваному тексті наявні такі однорідні члени речення, що позначають однотипний перелік дій з семантикою ознаки (виражені однорідними відокремленими означеннями) (*«З урахування сказаного визначаються завдання дослідження: 1) встановити типологію складних багатокомпонентних речень в українській мові, місце їх у системі складного речення, відношення до мови і до мовлення; 2) дослідити ієрархію синтаксичних зв'язків і семантико синтаксичних відношень; 3) з'ясувати особливості структури поліпредикативних конструкцій і сполучуваності їх*

компонентів; 4) **схарактеризувати** структурно-семантичні особливості безсполучникових та сполучниково-безсполучникових об'єднаних речень; 5) **встановити** співвідносність складних багатокомпонентних речень в українські та російській мовах» (1, с. 3), або ж взаємодія переліку дій із абстрактними поняттями: *«Дотепер не з'ясовано теоретичні питання щодо їх граматичної природи, синтаксичної форми та синтаксичного значення, не визначено статусу інтонації, по-різному трактуються різновиди цих одиниць»»* (2, с. 36)).

Діалогізується текст і з допомогою введення у нього цитат інших дослідників, які працювали над подібними теоретичними положеннями (*«Наголошуючи на тому, що атрибутивні (означальні) відношення ґрунтуються на перебудові базових (елементарних) речень і що глибина перебудови конструкції буває різною, І. Вихованець зазначає: «Найпростішим перетворенням компонента у морфологізований прикметник є трансформація семантичного предиката з формально-синтаксичної позиції присудка (аналітичного або синтетичного дієслова) і набуття предикатом проміжної між семантико-синтаксичними і формально-синтаксичними функціями функції атрибута»* (1, с.13)).

Отже, для наукового тексту Каленика Федоровича Шульжука виразником діалогічності стає речення з приєднувальною конструкцією. Воно може мати велику кількістю залежних, послідовно підпорядкованих ускладнювальних елементів. Також в ньому об'єднана чимала кількість завершених тверджень, які взаємодіють. Цей процес не можна вважати процесом ускладнення синтаксичних структур наукового тексту, бо тут відбувається скоріше кристалізація основної конструктивної схеми, прояснення і спрощення її для цілісного охоплення інформаційного блоку. Такі синтаксичні явища допомагають реалізувати реципієнтові основні ознаки діалогічності мови, а саме адаптацію, інтерпретацію та розкодування контекстів створених ученим. Також ми дійшли до висновку, що СБР насиченість предикативних

частин та зв'язків між ними теж сприяє діалогічності науково-навчального тексту. Відокремлені компоненти (дієприслівникові та дієприкметникові звороти) надають реченню додаткового оціного характеру, чим теж підтверджують виділену нами ознаку у текстах К. Ф. Шульжука.

Вище наведені приклади вставлених конструкцій дозволяють констатувати, що паретентичні конструкції в науково-навчальному дискурсі К. Шульжука виявляються вдалою моделлю для розлогих теоретичних пояснень, в яких важливо зберегти логіку викладу й реалізувати принцип діалогічності наукового тексту. Звернемо увагу і на те, що ілюстративні матеріали та цитати дослідників також вдало полемізують науковий текст.

Висновки до третього розділу

Науково-навчальний текст як різновид наукового важко уявити без очевидної чи прихованої полеміки, оскільки не можна розвивати нових поглядів інакше, як полемічно. Будь-який науковий текст уже завдяки екстралінгвістичному початку є діалогічним. Хоч і типологічною ознакою наукового тексту дослідники скоріше вважають його монологічний тон, який повністю реалізовує виконання комунікативних завдань, та аналіз певних текстів підтверджує, що наукова комунікація є відверто діалогічною.

Основи діалогічного розуміння були закладені М. Бахтіним, який вважає, що важливо брати участь у діалозі, а саме запитувати, сприймати, відповідати, погоджуватись в цьому і полягає сенс життя. Звідси вчений стверджує, що будь-який текст завжди двоплановий і двосуб'єктний.

Науковий текст принципово діалогічний – як імпліцитно (у зв'язку з прямими й непрямыми посиланнями на науковий контекст), так і експліцитно (завдяки неприхованому звертанню до адресата і залученню його до міркувань). Діалогічність наукового викладу забезпечується наявністю в ньому предмета обговорення – наукової проблеми чи технічного завдання, які дозволять прямо

звертатися до них і програмувати участь адресата в розвитку і прогресії міркувань.

Отже, діалогічність наукового тексту є своєрідним мовленнєвим знаком комунікації, вона виступає у ролі посередника у процесі спілкування між адресантом та адресатом.

Виразником діалогічності для науково-навчального дискурсу Каленика Федоровича Шульжука стає речення з приєднувальною конструкцією. Воно може мати чималу кількість залежних, послідовно підпорядкованих ускладнювальних елементів. Також в ньому об'єднана чимала кількість завершених тверджень, які взаємодіють. Цей процес не є процесом ускладнення синтаксичних структур наукового тексту, бо тут відбувається скоріше кристалізація основної конструктивної схеми, прояснення і спрощення її для цілісного охоплення інформаційного блоку. Такі синтаксичні явища допомагають реалізувати реципієнтові основні ознаки діалогічності мови, а саме адаптацію, інтерпретацію та розкодування контекстів створених ученим.

Паретентичні конструкції в науково-навчальному дискурсі К. Ф. Шульжука виявляються вдалою моделлю для розлогих теоретичних пояснень, в яких важливо зберегти логіку викладу й реалізувати принцип діалогічності наукового тексту.

Звернемо увагу і на те, що ілюстративні матеріали та цитати дослідників також вдало діалогізують науковий текст.

Діалогічність як ознака наукового тексту є реалізованою у монографії К. Ф. Шульжука «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» та підручнику «Синтаксис української мови». Ця риса дозволяє здійснювати наукову комунікацію між автором (творцем теорії, адресантом) та читачем (адресатом).

ВИСНОВКИ

Отже, авторитетні дослідники зауважують на те, що текстом називають сукупність речень функційно та змістовно об'єднаних, які завдяки значеннєво-функціональному взаємозв'язку елементів утворюють завершену смислову єдність. Кожен текст належить до якогось функційного стилю – суспільно та історично визначеного, колективно усвідомленого, традиційно використовуваного типу мови та мовлення. Стель виділяють за трьома функційними ознаками: комунікативна, волюнтативна та інформативна. Ці ознаки відповідно визначають розмовно-побутовий та епістолярний стилі; художній, публіцистичний та конфесійний стилі; офіційно-діловий та науковий стилі.

Науковим стилем дослідники називають відгалуження книжного стилю літературної мови, якому властива підготовленість висловлювання, обізнаність із тематикою та проблематикою (грунтовні знання), монологічність (їй притаманна адресатність), нормативність. Його призначення – забезпечувати інформаційну сферу та реалізувати наукові положення за допомогою типової схеми текстової комунікації «автор – текст – адресат», яка у своїй внутрішній структурі несе відтворення діалогічності наукового мовлення.

Через неоднорідність наукового стилю лінгвісти виділяють різні підстилі, а саме власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний. Кожен з підстилів має індивідуальну жанрову своєрідність. Досліджувані нами жанри

монографії та підручника, де систематизовано й узагальнено матеріал та результати великого наукового дослідження або об'єднано однією темою кілька досліджень, традиційно функціонують у галузі науки, навчання та освіти.

Тексти науково-навчального підстилю – це твори, що використовують в навчальній комунікації: тексти підручників, навчальних посібників, тексти лекцій. Їм властиві ознаки текстів наукового стилю, крім того вони характеризуються й такими ознаками як інформативність, абстрагованість, узагальненість, підкреслена логічність, ясність і об'єктивність викладу, однозначність і точність, логізована оцінність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки та діалогічність.

Синтаксичними маркерами наукового мовлення є ускладнювальні та однорідні компоненти, вставні та вставлені конструкції, порядок слів, чітке актуальне членування, композиційна роздільність. Саме такі синтаксичні елементи допомагають реалізувати ознаки науковості у науково-навчальних текстах.

Особливим синтаксичним маркером науково-навчального тексту К. Ф. Шульжука є складне багатоконponentне речення. СБР – це як мінімум три предикативних компоненти, які поєднанні одним типом зв'язків (монозв'язкові) або кількома типами (полізв'язкові). Науковці виділяють кілька ознак, за якими можна визначити складні багатоконponentні конструкції: наявність багатьох (трьох і більше) предикативних частин; наявність у їхньому складі мінімум двох сполучників (для сполучникових речень); специфіка порядку розміщення частин для різних типів.

Дослідники диференціюють СБР на монозв'язкові (складносурядні, складнопірядні та безсполучникові) та полізв'язкові (конструкції з супірядністю однорідною та неоднорідною; з різними видами зв'язку: неелементарні складні речення із сурядним і пірядним зв'язками; складні

сполучниково-безсполучникові речення із сурядністю і безсполучниковістю; складні сполучниково-безсполучникові речення з підрядністю і безсполучниковістю; складні сполучниково-безсполучникові речення із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю). Саме такі види СБР стали об'єктом аналізу у досліджуваних працях К. Шульжука.

У науково-навчальному дискурсі – текстах підручника «Синтаксис української мови» та монографії «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» поєднується певна кількість СБР. Ми відібрали серед них 300 синтаксичних одиниць, які аналізували. Академік К. Ф. Шульжук надає перевагу СБР, тому що вони допомагають реалізувати такі ознаки наукового стилю як: інформативність, підкреслена логічність, ясність і об'єктивність викладу, переконливість і аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень. Це є запорукою науково-навчальних текстів і тому СБР суттєво переважають і становлять у досліджуваних працях К. Ф. Шульжука 52%.

Складна структура СБР має стійкі схеми будови, які є результатом історичного розвитку синтаксичної системи української мови. СБР виділяємо на фоні освітнього дискурсу, яким є тексти підручника «Синтаксис української мови» та монографії «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» К. Ф. Шульжука. Зокрема, монозв'язкові СБР у досліджуваних текстах становлять 45%: складносурядні – 30%, складнопідрядні – 60%, безсполучникові – 10%.

З-поміж дібраних СБР переважають полізв'язкові – 55%. Вони представлені підрядністю та сурядністю (25%), підрядністю та безсполучниковістю (15%), із сурядністю та безсполучниковістю (10%). Найбільшу групу складних багатокomпонентних конструкцій становлять речення полізв'язкового типу (50%).

Найпоширенішим різновидом серед монозв'язкових у досліджуваному тексті є СБР з послідовною підрядністю, в яких першою стоїть основна головна частина, а далі послідовно розміщуються підрядні. Порівняно часто

зустрічаються також складні синтаксичні конструкції, в яких предикативні частини поєднані між собою підрядністю й безсполучниковим зв'язком. Саме такий вид СБР допомагає автору реалізувати причино-наслідкові відношення.

Монозв'язкові СБР у науковому тексті реалізують закони логіки та адекватну інформаційну подачу. Також сприяють правильному науковому викладу та функціонуванню всіх ознак наукового мовлення. А саме безсполучникові СБР досить неоднорідні за своєю структурою. Вони характеризуються багатством і різноманітністю семантичних відношень між предикативними частинами. Особливість безсполучникових складних речень полягає в тому, що структурно-семантична цілісність утворюється інтонацією та змістовою взаємозалежністю частин, а також співвідношенням вищо-часових і модальних форм присудків.

СБР з різними видами зв'язку у досліджуваних наукових текстах засвідчують симбіоз поєднання великої кількості інформації та її логічної ущільненості, сконденсованості мовних засобів для чіткого передавання інформації. Ми бачимо, що підтримання складних синтаксичних зв'язків, які допомагають довести, аргументувати, висвітлити, проаналізувати наукові положення у широкоформатному вигляді, дозволяє академіку полемізувати наукову мову і навіть діалогізує визначення певних думок.

Як бачимо, складні багатокомпонентні конструкції в науковому дискурсі К. Ф. Шульжука є вдалою моделлю для розлогих теоретичних пояснень, де потрібно зберегти логіку викладу. Щодо довжини речень у досліджених текстах К. Ф. Шульжука, то можемо сказати, що мовознавець надає перевагу довгим складним конструкціям. Хоча й мовна надлишковість утруднює сприйняття та декодування інформації, але відповідні конструкції будують ширші логічні зв'язки і дозволяють послідовно викласти інформацію.

Науково-навчальні тексти К. Ф. Шульжука коригуються за допомогою таких ознак наукового стилю як логічність, послідовність, доступність, адресатність, систематичність. Реалізацію цих ознак задовільняють передусім

складні багатокomпонентні речення, які уможливають ефективну наукову комунікацію вченого з фахівцями. Експліцитність та композиційна чіткість таких структур, властива ідіостиллю академіка К. Ф. Шульжука, вдало поєднана зі стереотипними явищами у синтаксичній організації наукового тексту. Ці характеристики породжують наступну ознаку тексту академіка – діалогічність, яка є зреалізованою за допомогою особливостей синтаксичного оформлення мови науки і яка стане підтемою нашого останнього розділу.

Науково-навчальний дискурс як різновид наукового важко уявити без очевидної чи прихованої полеміки, оскільки не можна розвивати нових поглядів інакше, як полемічно. Будь-який науковий текст уже завдяки екстралінгвістичному початку є діалогічним. Хоч і типологічною ознакою наукового тексту дослідники скоріше вважають його монологічний тон, який повністю реалізовує виконання комунікативних завдань, та аналіз певних текстів підтверджує, що наукова комунікація є відверто діалогічною.

Науковий текст принципово діалогічний – як імпліцитно (у зв'язку з прямими й непрямыми посиланнями на науковий контекст), так і експліцитно (завдяки неприхованому звертанню до адресата і залученню його до міркувань). Діалогічність наукового викладу забезпечується наявністю в ньому предмета обговорення – наукової проблеми чи технічного завдання, які дозволять прямо звертатися до них і програмувати участь адресата в розвитку і прогресії міркувань. Отже, діалогічність наукового тексту є своєрідним мовленнєвим знаком комунікації, вона виступає у ролі посередника у процесі спілкування між адресантом та адресатом.

Виразником діалогічності для науково-навчального дискурсу Каленика Федоровича Шульжука стає речення з приєднувальною конструкцією. Воно може мати чималу кількість залежних, послідовно підпорядкованих ускладнювальних елементів. Також в ньому об'єднана чимала кількість завершених тверджень, які взаємодіють. Цей процес не є процесом ускладнення синтаксичних структур наукового тексту, бо тут відбувається

скоріше кристалізація основної конструктивної схеми, прояснення і спрощення її для цілісного охоплення інформаційного блоку. Такі синтаксичні явища допомагають реалізувати реципієнтові основні ознаки діалогічності мови, а саме адаптацію, інтерпретацію та розкодування контекстів створених ученим. Паретентичні конструкції в науково-навчальному дискурсі К. Ф. Шульжука виявляються вдалою моделлю для розлогіх теоретичних пояснень, в яких важливо зберегти логіку викладу й реалізувати принцип діалогічності наукового тексту. Звернемо увагу і на те, що ілюстративні матеріали та цитати дослідників також вдало діалогізують науковий текст.

Отже, діалогічність як ознака наукового тексту є реалізованою у монографії К. Ф. Шульжука «Складні багатокomпонентні речення в українській мові» та підручнику «Синтаксис української мови». Ця риса дозволяє здійснювати наукову комунікацію між автором (творцем теорії, адресантом) та читачем (адресатом).

Тому синтаксична різноманітність та компресія свідчать про потенціал виразності стилю не лише за допомогою лексичних одиниць, а й передають вагомість синтаксичних засобів. Звідси випливає те, що від побудови тексту наукового стилю залежить сприйняття інформації та якість її відтворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська В. В. Мова і мовлення в просторі наукової і практичної діяльності психологів : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 138 с.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. М. : Совет. энцикл., 1990. С. 136–137.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Книжный дом «Либроком», 2010. 576 с.
4. Бабік О. М. Мова науки та її використання. Значення і мотивація терміна. *Нова педагогічна думка*. 2005. № 3. С. 66–67.
5. Бадер В. І. Стилїстика української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. 222 с.
6. Бахтин М. М. Работы 1920-х годов. Киев: Next, 1994. 384 с.
7. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 332 с.
8. Васенко Л. Фахова українська мова: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ЦУЛ, 2008. 271 с.
9. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен. *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 70–79.
10. Габідулліна А. Р. Парентеза у науково-популярному дискурсі. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2016. Вип. 3. С. 152–161.
11. Гальперин И. Р. Избранные труды. М. : Высш. шк., 2005. 254 с.

12. Гінзбург М. Система правил українського ділового та наукового стилю (початок). *Українська мова*. 2006. № 2. С. 30–44.
13. Гінзбург М. Система правил українського ділового та наукового стилю (продовження). *Урок української*. 2007. № 5. С.31–34.
14. Гінзбург М. Система правил українського ділового та наукового стилю (закінчення). *Урок української*. 2007. № 6. С.15–16.
15. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2005. 20 с.
16. Грицина В. І. Засоби авторизації мовлення в наукових текстах. *Дивослово*. 2014. № 4. С. 38–40.
17. Гуцул Л. І. Географічна термінологія як компонента мовної підготовки вчителя географії. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка*, Випуск 132. С. 176-180.
18. Гуцул Л. І. Українська мова (за професійним спрямуванням): навч.- метод. посіб. для студ. пед. унів-ту. Кіровоград, 2013. 120 с.
19. Иванова С. В. Психолого-педагогические условия формирования понимания научных текстов. *Психология обучения*. 2011. № 6. С. 105–119.
20. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
21. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: підруч. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
22. Зачесова Е. В. Написание текстов: рекомендации юным авторам учебных исследований и их руководителям . *Школьные технологии*. 2006. № 5. С. 105–111.
23. Златів Л. М. Зміст та результати перевірки ефективності методики формування у студентів-філологів умінь сприймати і відтворювати

зміст наукового тексту. *Актуальні проблеми сучасної філології: мовознавчі студії* : зб. наук. пр. Рівне : РДГУ. 2001. Вип. 9. С. 120–124.

24. Златів Л. М. Робота з науково-навчальним текстом зі студентами-філологами (на матеріалі дисципліни «Текстознавство»). *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : ХДУ. 2012. Вип. 60. С. 93–97.

25. Златів Л. М. Формування у студентів філологічного факультету умінь сприймати і відтворювати зміст науково-навчального тексту : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02 «Теорія і методика мови». Київ, 2000. 19 с.

26. Карасик В. М. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монографія. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

27. Клименко Н. Ф. Вияви категорії демінутивності в науковому стилі. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 3–13.

28. Ковалева Е. А. Истоки возникновения научной речи в наследии классиков античности. *Преподаватель. XXI век*. 2008. № 3. С. 114–116.

29. Ковалева Е. А. Лингвистические аспекты научного дискурса. *Вопросы филологии*. 2013. № 1. С. 84–93.

30. Кожина М. Н. Целый текст как объект стилистики текста. *Stylistyka*. Opole, 1995. № 4. С. 33–54.

31. Колібаба Л. М. Актуальні сполучники української мови в текстах різних функціональних стилів. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 49–61.

32. Колеснікова І. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу : автореф. дис. д-ра філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ, 2009. 33 с.

33. Костін Я. А. Особливості науково-технічного тексту та труднощі його перекладу. *Мандрівець*. 2014. № 3. С. 52–56.

34. Котюрова М. П. Функционально-стилистический анализ научного текста. *Речевое общение*. 1997. Вып. 5 (5). С. 44–47.

35. Котюрова М. П. Стилистика научной речи (учеб. пособие для студентов высш. проф. образования). М. : Академия, 2010. 240 с.

36. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 424 с.

37. Кривнова О. Ф. Научная речь как объект и материал фонетического исследования. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*. 2008. № 6. С.58–71.

38. Кудрявцева Т. В. Учебный текст как объект лингводидактического описания русского языка: функции, типология, принципы оценки : автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.02 «Методика преподавания языков». М., 1985. 16 с.

39. Курило О. Б. Моделювання процесу навчання професійно орієнтованого наукового писемного мовлення майбутніх викладачів. *Іноземні мови*. 2015. № 4. С. 27–33.

40. Лаврінець О. Я. Пасивні конструкції з предикативними формами на -но, -то та предикативними пасивними дієприкметниками на -ний, -тий у сучасній українській науковій мові. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 24–38.

41. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. М. : Гнозис, 2003. 280 с.

42. Мальский М. З. Навыки критического анализа научного текста у студентов : психогия педагогического образования. *Психология обучения*. 2010. № 2. С. 80–86.

43. Масалкова Н. А. Использование речевой опоры при создании учебно-научного текста. *Начальная школа*. 2014. № 4. С. 55–58.

44. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 358 с.

45. Михайлин І. Л. Вербальна мова науки і атрибутивне наукознавство. *Дзвін*. 2017. № 2. С. 212–215.

46. Мотрук В. П. Міжнародна наукова мова в історичному розгляді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород : УжНУ Говерла, 2016. Вип. 1(35). С. 29–35.

47. Назарчук Р. В. Особливості синтаксичної організації науково-навчального тексту. *Теоретико-практичні аспекти сучасних*

лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. : зб. наук. пр. Рівне: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2012. С. 243–246.

48. Наєнко Г. М. Адресатність наукових текстів середньоукраїнського періоду. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 112–128.

49. Обласова Т. В. Аналіз учебного (научного) текста на уроках русского языка. *Русский язык в школе*. 2014. № 1. С. 3–7.

50. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2006. 312 с.

51. Омельчук С. А. Нормативність у структурі сучасного наукового тексту педагогічного спрямування. *Укр. мова і літ. в школі*. 2015. № 1. С. 49–61.

52. Омельчук С. А., Місяк Н. В., Грицишина В. І. Робота з науковим текстом у школі та ВНЗ. Реалізація професійно спрямованого підходу до вивчення української мови. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2013. № 2. С. 4–63.

53. Пономаренко А. Ю. Українська наукова мова. Програма спецкурсу для аспірантів. *Українознавство*. 2010. № 1. С. 50–52.

54. Психологічні особливості творення наукового тексту : метод. реком. АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ : Пед. думка, 2008. 215 с.

55. Погиба Л. Г., Грибіниченко Т. О., Голіченко Л. М. Українська мова фахового спрямування : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2013. 348 с.

56. Прияткина А. Ф. Русский язык: синтаксис осложненного предложения: учеб. пособ. для филол. спец-тей вузов. Владивосток : Высшая шк., 1990. 176 с.

57. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс. М.: Флинта, 2010. 222 с.

58. Радаеч В. В. Как написать академический текст. *Вопросы*

образования. 2011. № 1. С. 271–293.

59. Ріпей М. В. Редакторська правка науково-технічного тексту. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 61–67.

60. Ройко Л. О. «Наука сумела выработать великолепный собственный язык...» Организация работы над научным стилем речи в 10 классе. *Русская словесность в школах Украины*. 2012. № 4. С. 16–20.

61. Ротаряну Л. А. Культура представления и защиты научного исследования. *Одарённый ребёнок*. 2009. № 1. С.38–42.

62. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. М., 2004. 317 с.

63. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

64. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ : Фітосоціоцентр, 1999. 148 с.

65. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

66. Селіванова О. О. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев: Брама, 2004. 336 с.

67. Селігей П. О. Роль композиції у створенні та сприйнятті наукового твору. *Мовознавство*. 2015. № 2. С. 54–63.

68. Селігей П. О. Науковець і його мова. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 18–28.

69. Селігей П. О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення. *Мовознавство*. 2006. № 2-3. С. 174–186.

70. Селігей П. О. Розмовні елементи в науковому мовленні: випадковість чи закономірність? *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 23–30.

71. Селігей П. О. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю. *Українська мова*. 2010. № 4. С. 3–21.

72. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб.

для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2010. 212 с.

73. Семенов О. М. Університетська лекція крізь призму традицій і сьогодення. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 7. С. 47–50.

74. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті. *Мовознавство*. 2004. № 2–3. С. 55–60.

75. Скороходько Е. Ф. Позиційна інтерференція термінів як структурна характеристика наукового тексту. *Мовознавство*. 2006. № 4. С. 22–31

76. Сулима О. В. Складний іменний присудок у науковому стилі. *Українська мова*. 2010. № 4. С. 22–29.

77. Ткачук М. М. Особливості синтаксичної організації наукового тексту академіка К. Шульжука. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра. 6.020303 «Філологія (Українська мова та література)». РДГУ, 2019, 52 с.

78. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М. : Русский язык, 2002. 465 с.

79. Халютин М. Е. Функционально-стилистические особенности авторских текстов терминологических словарей. *Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2013. № 2. С. 38–44.

80. Чепелева Н. В. Психологія читання тексту студентами вузів. Київ : Либідь, 1990. 100 с.

81. Шаркань В. В. Формування наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 100–118.

82. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підруч. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Алерта, 2013. 694 с.

83. Шепітько С. В. Компонента наукового дискурсу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010.

Вип. 89 (5). С. 164–167.

84. Шелехова Г. Т. Формування у школярів умінь сприймати усне і писемне мовлення. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 4. С.7–11.

85. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. Київ : Академія, 2004. 408 с.

86. Шульжук Н. В. Науково-навчальний текст в аспекті сучасних лінгвістичних та лінгвометодичних парадигм. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : ХДУ. 2012. Вип. 60. С. 152–156.

87. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия. М.: ЛКИ, 2008. 360 с.

88. Якобсон Р.О. Избранные работы. М. : Прогресс, 1985.456 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. Київ : Академія, 2004. 408 с.
2. Шульжук К. Ф. Складні багатоконпонентні речення в українській мові. Київ : Вища шк., 1986. 184 с.